

Η ΕΠΙΟΥΣΙΑ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ, ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΗΝ Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η κρίσιμη δεκαετία (1974-1984)

Νίκος Ε. Παπαδάκης, λέκτορας Κοινωνικής & Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης¹

1. Εισαγωγή

«Στο πρώτο και εν μέρει στο δεύτερο κύμα καθοριστικό ρόλο έπαιξε η αναδιάταξη των σχέσεων εξουσίας στο εσωτερικό των παλαιών τμημάτων.... Το τρίτο κύμα ίδρυσης νέων Τμημάτων και Προγραμμάτων Σπουδών που βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη διέπεται από μια τελείως διαφορετική λογική. Τώρα πλέον καθοριστικό ρόλο παίζουν οι χρηματικοί πόροι, που διαθέτει αφειδώς η Ευρωπαϊκή Ένωση....»²
Νίκος Πετραλιάς

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η νομοθετική και πολιτική περιπέτεια των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων (και όχι μόνο αυτών) αναφορικά με την Ανώτατη Εκπαίδευση και ο τρόπος με τον οποίο η «περιπέτεια» αυτή διαμεσολαβείται (ενίοτε και προσδιορίζεται) από το αίτημα - επαγγελία για κοινωνική και πολιτική αλλαγή³. Ειδική έμφαση δίδεται στην πρώτη μεταπολεμτική δεκαετία, όπου τίθενται οι βάσεις για μια συνολική πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση, αλλά φαίνεται να προσδιορίζεται και το πλαίσιο των μεταγενέστερων ανασχέσεων. Στην πραγματικότητα, η μελέτη εξετάζει δυο φάσεις της μεταπολεμτικής πανεπιστημιακής πολιτικής. Η πρώτη, στην οποία κυρίως εστιάζου-

1. Από το σημείο αυτό επιθυμούμε να ευχαριστήσουμε για τη συνδρομή τους στην παρούσα μελέτη τον Δ. Γράβαρη, αναπλ. καθηγητή του ιδίου Τμήματος, και τον Μ. Σταθόπουλο, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

2. Πετραλιάς 1999, 75.

3. Πρόκειται για μια μελέτη, η οποία υπόκειται στον κατ' εξοχήν περιορισμό της κοινωνικής έρευνας, καθώς ο ερευνητής αποτελεί αναπόφευκτα ένα σημείο του διερευνώμενου πεδίου και ως τέτοιος μια οπτική γωνία. «μια αρχή θεώρησης που υιοθετείται από μια μονάδα τοποθετημένη εντός του κοινωνικού πεδίου» (Bourdieu 2000, 27).

με, εκκινεί από το (αποτυχημένο) μεταρρυθμιστικό εγχείρημα της Επιτροπής Τσάτσου-Ευρυγένη (1974-75) και «λήγει» με τις αλληπάλληλες κρίσεις συνταγματικότητας του Ν. 1268/82 και την τελική παραπομπή από την κυβέρνηση του ζητήματος της συνταγματικότητας του νόμου στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (29 Ιουνίου 1984). Κομβικό σημείο αποτελούν φυσικά τα γεγονότα που οδήγησαν στην ψήφιση και προσδιόρισαν το περιεχόμενο του νόμου - πλαισίου του 1982. Εστιακά σημεία της δεύτερης φάσης αποτελούν νομοθετικά ενεργήματα αλλά και σειρά σχετικών εξελίξεων που επιχειρούν μέχρι και σήμερα (2003) να αναδιαμορφώσουν το θεσμικό πλαίσιο-περιβάλλον λειτουργίας των ΑΕΙ που δημιούργησε ο Ν. 1268/82.

2. Οι αναπόφευκτοι μαξιμαλισμοί: Πρώιμη μεταπολίτευση και πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση (1974-1981)

Η πτώση της δικτατορίας άλλαξε άρδην το ελληνικό πολιτικό τοπίο. Η είσοδος της Ελλάδας σε μια νέα φάση πολιτικής είχε τους δικούς της δεσποζόντες λόγους και ρητορικές (ανταγωνιστικές) εκφορές, νομιμοποιώντας το αίτημα για άμεσες μεταρρυθμίσεις σε πολλούς τομείς της κοινωνίας και του δημόσιου βίου. Το πεδίο της Ανώτατης Εκπαίδευσης δεν θα μπορούσε ν' αποτελεί εξαίρεση, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη του τη δυναμική, αλλά και την επιδραστικότητα του φοιτητικού κινήματος. Το φοιτητικό κίνημα ήδη είχε πιστωθεί σημαντικό τμήμα της «απαλλαγής» της χώρας από τη χούντα, ειδικά μετά την εξέγερση του Πολυτεχνείου και τις εξελίξεις που αυτή πυροδότησε. Κι αυτό γιατί η εξέγερση του Νοέμβρη του '73 συγκεφαλαίωσε τις προηγηθείσες αποσπασματικές πράξεις αντίστασης στη δικτατορία και οριοθέτησε την οριστική μετατόπιση του ελληνικού λαού από μια στάση αμφιβολίας και ήπιας αμφισβήτησης σε μια συγκεκριμένη πρακτική αντίδρασης (βλ. Λοβέρδος 2000, 182-183). Το γεγονός ότι η χούντα (η οποία ετεροχρόνισε την εμφάνιση της φοιτητικής αμφισβήτησης στην Ελλάδα) εξέλιπε πλέον, επέτρεψε στο ελληνικό φοιτητικό κίνημα να επιδιώξει ό,τι και τα αντίστοιχά του κινήματα στην Ευρώπη στο τέλος της δεκαετίας του '60 και στις αρχές του '70: συνολική μεταρρύθμιση του Πανεπιστημίου (βλ. και Pyrgiotakis 1991, GR.5).

Η πολιτεία δείχνει να μην αγνοεί τη γενικευμένη αυτή μεταρρυθμιστική πρόθεση. Ήδη στις 17 Αυγούστου του 1974 και στα πλαίσια της «οικουμενικής Κυβέρνησης των 70 ημερών» συγκροτείται η πρώτη επιτροπή για την σύνταξη Καταστατικού Χάρτη για τα ΑΕΙ (βλ. Ομάδες Εργασίας 1975, 9). Η επιτροπή αυτή λειτουργεί υπό την προεδρία του υφυπουργού ΕΠΘ καθηγητή Δημητρίου Τσάτσου και απαρτίζεται από διακεκριμένους επιστήμονες και διανοούμενους, οι οποίοι εργάζονταν στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό όπως ο Σάκης Καράγιωργας, ο Νίκος Πουλαντζάς, ο Εμμανουήλ Ανδρόνικος, ο Κωνσταντίνος Κριμπάς, ο Δημήτρης Φατούρος, ο Δημήτρης Μαρωνίτης και ο Νίκος Μουζέλης⁴

4. Και όχι Μοντέλης, όπως προφανώς εκ παραδρομής τον αναφέρουν οι Βρυχέα και Γαβρόγλου (βλ. και Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 73).

(βλ. Ομάδες Εργασίας 1975, 9). Η Επιτροπή Τσάτσου, μετά από εντατικές εργασίες σε συλλογικό επίπεδο (οι οποίες περιλάμβαναν και την επεξεργασία ατομικών προτάσεων και εισηγήσεων, που κατέθεταν μέλη της επιτροπής κατά τη διάρκεια των εργασιών της τελευταίας⁵), καταλήγει σε συγκεκριμένες προτάσεις, μετά από 14 συνεδριάσεις, στις 13 Νοεμβρίου του 1974.

Εμφορούμενη, όμως, από μια «ανοικτή»-δημοκρατική αντίληψη για τη διαδικασία σύνταξης ενός Καταστατικού Χάρτη και προβάλλοντας *in praxi* την ανάγκη για συμμετοχικότητα αλλά και αντιπροσωπευτικότητα ενός μεταρρυθμιστικού εγχειρήματος τέτοιας σημασίας, η επιτροπή αιτείται τη διεύρυνσή της, αλλά και την ενίσχυσή της με νομικούς ώστε να διευκολυνθεί η «νομοτεχνική διατύπωση των προτάσεών της» και να καταστεί δυνατός ο λειτουργικός μετασχηματισμός των προτάσεων - αρχών σε συγκεκριμένα μέτρα (βλ. Ομάδες Εργασίας 1975, 10). Με σχετική απόφαση του υπουργού Παιδείας της κυβέρνησης Καραμανλή, Π. Ζέππου (4 Δεκεμβρίου 1974), συγκροτείται νέα «διευρυμένη» επιτροπή, η οποία λειτουργεί υπό την προεδρία του υφυπουργού Δημήτρη Ευρυγένη και την αντιπροεδρία των Νικ. Παπαντωνίου και Α. Γαζή. Αυτή αναλαμβάνει να συνεχίσει το έργο της πρώτης επιτροπής, επιληφθείσα του συνόλου των ζεόντων αλλά και των τρεχόντων ζητημάτων. Την ίδια περίοδο και ενώ συνεχίζονται οι εργασίες της Επιτροπής Ευρυγένη, αποστέλλονται από το υπουργείο στα πανεπιστήμια και τους ενδιαφερόμενους φορείς τα έγγραφα που σχετίζονται με το έργο και τις προτάσεις της πρώτης επιτροπής (Επιτροπή Τσάτσου) αλλά και οι, υπό διαμόρφωση ακόμα, απόψεις της δεύτερης επιτροπής (Επιτροπή Ευρυγένη) σχετικά με τη διαίρεση των σχολών σε τομείς (Βρυχεία & Γαβρόγλου 1982, 74). Αυτό αποτελεί μια συνήθη πρακτική των πρώτων μεταπολιτευτικών μηνών. Η πολιτική ηγεσία του υπουργείου Παιδείας κι ειδικότερα οι εκπονητές της εκπαιδευτικής πολιτικής (Επιτροπές Τσάτσου - Ευρυγένη) δείχνουν να αρχίζουν να αντιλαμβάνονται πως μια διευρυμένη συμμετοχή των ομάδων ενδιαφέροντος στη λήψη αποφάσεων είναι η βάση της συναίνεσης. Αρχή που δεν επέπρωτο όμως να διαρκέσει για πολύ.

Η Επιτροπή Ευρυγένη, μετά από 29 συνεδριάσεις, παραδίδει τελικά το Σχέδιο νόμου - πλαισίου «για την Οργάνωση και Λειτουργία των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων» (δημοσιεύεται στο *Ομάδες Εργασίας 1975*, 13-155), που αποτελεί επεξεργασμένη και τροποποιημένη εκδοχή των προτάσεων της Επιτροπής Τσάτσου, στις 6 Ιουνίου του 1975. Το εν λόγω σχέδιο νόμου δεν αποτελεί ριζοτομική αναθεώρηση του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου, αφού, κατά ομολογία της ίδιας της Επιτροπής, διατηρείται «η διάρθρωση της ύλης του Ν. 5343/32» (Εισηγητική Έκθεση, όπως δημοσιεύεται στο *Ομάδες Εργασίας 1975*, 11), ενώ δεν λαμβάνεται ειδική μέριμνα για την έρευνα, τη σύνδεση του πανεπιστημίου με την αγορά εργασίας και τις παραγωγικές διαδικασίες. Επιφέρει όμως (ή για την ακρίβεια επιχειρεί να επιφέρει) σημαντικές αλλαγές, ικανοποιώντας λειτουργι-

5. Ενδεικτικά αναφέρουμε την ιδιαίτερα σημαντική «Εισήγηση για τους τομείς» των Νίκου Πουланτζά και Νίκου Μουζέλη (Μουζέλης & Πουλαντζάς 1974). Από το σημείο αυτό επιθυμούμε να ευχαριστήσουμε τον καθηγητή Νίκο Μουζέλη για τη διάθεση αυτής αλλά και άλλων πολύτιμων πηγών για την παρούσα μελέτη.

κές ανάγκες αλλά και ζέοντα μεταδικτατορικά αιτήματα. Η «ρητή αναγνώριση του φοιτητικού ασύλου»⁶ σε συνδυασμό με το ότι «απαγορεύεται η αστυνόμευση των μελών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων» (Α. 4), η κατάργηση της έδρας και η αντικατάστασή της με τον τομέα (Α. 21-34), σύμφωνα με τη σχετική εισήγηση Καραγιώργα αλλά και ως αίτημα άλλων φορέων, η παραχώρηση σε όλους τους φοιτητές του δικαιώματος του «εκλέγειν και εκλέγεσθαι» (Α. 20, π.1), η θεσμοθέτηση της συγκρότησης και λειτουργίας φοιτητικού συλλόγου σε κάθε σχολή (Α. 125) και η δυνατότητα συμμετοχής αυτών (αλλά και των μελών του Ειδικού Διδακτικού Προσωπικού⁷) στα συλλογικά διοικητικά όργανα (Α. 7), όπως και η συναφής αναδιοργάνωση και ορθολογικοποίηση της λειτουργίας των πανεπιστημίων αναμενόταν να αλλάξουν (έστω και μερικώς) το τοπίο στην Ανώτατη Εκπαίδευση, αλλά και να επαναπροσδιορίσουν τις σχέσεις των πανεπιστημίων με το κράτος. Χαρακτηριστικές, ως προς αυτή την κατεύθυνση, είναι διατάξεις όπως αυτή που προβλέπει ότι «η απόφασις περί εκλογής είναι υποχρεωτική διά τον υπουργόν Παιδείας και Θρησκευμάτων προς έκδοσιν του περί διορισμού διατάγματος» (Α. 39).

Σε κάθε περίπτωση, το προτεινόμενο σχέδιο νόμου - πλαισίου, παρά τις ήδη αναφερθείσες ελλείψεις του και την αδυναμία του να λειτουργήσει ως ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο για τη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία των ΑΕΙ, παρέμεινε συνεπές ως προς την αρχική δέσμευση των συντακτών του για τη θέση νέων βασικών αρχών «με βάση την αυτονομία των ΑΕΙ» (Ομάδες Εργασίας 1975, 11).

Αυτό δεν επέτρεψε τη διατύπωση εναλλακτικών ή και αντισιγκτικών προτάσεων από φορείς και ομάδες ενδιαφερομένων, όπως το ΕΔΠ, ο Πανεπιστημιακός Όμιλος και οι φοιτητές. Οι φορείς αυτοί σε γενικές γραμμές εντόπιζαν τις προαναφερθείσες ελλείψεις και αδυναμίες και αιτούνταν ένα ολοκληρωμένο και πιο προωθημένο (σε ζητήματα εκδημοκρατισμού και αυτονομίας των πανεπιστημίων) νόμο-πλαίσιο, που θα επέτρεπε στα πανεπιστήμια να δράσουν ως φορείς κοινωνικής αλλαγής. Το Κεντρικό Συμβούλιο της ΕΦΕΕ επέκρινε το σχέδιο νόμου των Τσάτσου - Ευρυγένη, γιατί «...προχωράει σε λεπτομέρειες και ασαφείς διατάξεις που έχουν σαν αποτέλεσμα την κατάφωρη παραβίαση της αυτοτέλειας των ΑΕΙ». (Κ. Σ. της ΕΦΕΕ 1978, 65). Ανάλογες είναι οι θέσεις του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. Το Α΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο (19-25 Μαΐου 1976) επαναφέρει μάλιστα το αίτημα της πλήρους αποχουνοποίησης αλλά και της λήψης μέτρων πρόνοιας για τους φοιτητές (Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 75).

Παράλληλα, οι επίσημες θέσεις και προτάσεις των πανεπιστημίων αλλά και των αρμόδιων φορέων φτάνουν στο υπουργείο το φθινόπωρο του 1976. Τα ΑΕΙ απορρίπτουν το σχέδιο νόμου των Τσάτσου - Ευρυγένη (βλ. αναλυτικότερα Παπαδάκης 2001, 438- 439), αποδεχόμενα μόνο κάποια επιμέρους σημεία του (όπως τη διεύρυνση των συλλογικών οργάνων λήψης αποφάσεων, με τη συμμετοχή φοιτητών και μελών του ΕΔΠ). Όλες οι

6. «Έκαστον ανώτατον εκπαιδευτικόν ίδρυμα αποτελεί άσυλον εντός των ορίων του οποίου περιλαμβάνονται και μη περιφραγμένοι περίβολοι οι προωρισμένοι εις εξυπηρέτησιν των σκοπών αυτού. Η παραβίασις του ασύλου απαγορεύεται.....» (Α. 5).

7. Στο εξής ΕΔΠ χάριν συντομίας.

προαναφερθείσες εξελίξεις όμως αναδεικνύουν μια σαφή συναίνεση αναφορικά με τη διάθεση αλλαγής του θεσμικού πλαισίου και του status quo στην ανώτατη εκπαίδευση, γενικότερα. Οι προαναφερθείσες πιέσεις των διαφόρων ομάδων ενδιαφέροντος έχουν τελικά κάποια αποτελέσματα. Έτσι:

- Ψηφίζεται ο Ν. 118/ 18ης Αυγούστου 1975, «Περί ρυθμίσεως θεμάτων αφορώντων εις το Διδακτικόν Προσωπικόν των ΑΕΙ», ο οποίος παρέχει το δικαίωμα στους επιμελητές τους «κεκτημένους διδακτορικών δίπλωμα» να διδάσκουν (Α. 1, π. 1), διευκολύνοντας έτσι την υπόθεση της ένταξής τους στο διδακτικό φορέα, πράγμα που παραμένει κεντρικό αίτημά τους.
- Ψηφίζεται το Π.Δ. 725/1976 (ΦΕΚ 262 τ. Α'), «Περί παροχής χρηματικών δανείων εις τους σπουδαστάς των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων», με σαφή προνοιακό χαρακτήρα.
- Κατατίθεται στη νομοτεχνική επιτροπή της Βουλής το σχέδιο νόμου περί συμμετοχής {μετέπειτα Ν. 587/ 23ης Μαΐου 1977 (ΦΕΚ 140, τ. Α')}, το Φλεβάρη του 1977.

Λίγους μήνες πριν από την τελευταία εξέλιξη (Δεκέμβριος του 1976), ο νέος υπουργός Παιδείας Γεώργιος Ράλλης ίδρυσε μια νέα (τρίτη κατά σειρά) επιτροπή για την Ανώτατη Παιδεία, υπό την προεδρία του μετέπειτα υφυπουργού Παιδείας Αθανάσιου Ταλιαδούρου. Η επιτροπή αυτή λειτούργησε παράλληλα με τη 13μελή ομάδα εργασίας για τη μελέτη του θέματος των μεταπτυχιακών σπουδών, που είχε συγκροτήσει ο Γ. Ράλλης το Μάιο του 1976, υπό την προεδρία του Σπύρου Δοξιάδη (βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς 1993, 261-272 και Λαμπίρη-Δημάκη 1992, 218). Στην Επιτροπή Ταλιαδούρου δεν μετείχε κανένα από τα μέλη των προηγούμενων επιτροπών. Η διαφορετικότητα αυτής της επιτροπής δεν αφορά μόνο στην αλλαγή των προσώπων. Πολύ περισσότερο απηχεί μια αλλαγή κατεύθυνσης, η οποία εντοπίζεται ήδη στη σύνθεσή της: πλην τριών μελών, όλοι οι υπόλοιποι μετέχοντες είναι νομικοί (Μιχάλης Σταθόπουλος, Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Γεώργιος Κουμάντος κ.ά.). Η σύνταξη ενός σχεδίου νόμου-πλαισίου από μια κλειστή επιτροπή νομικών προκαλεί διαμαρτυρίες, αποχές και απεργίες των πανεπιστημιακών φορέων και των λοιπών ομάδων ενδιαφέροντος, που

- δείχνουν να αντιλαμβάνονται και οπωσδήποτε επιδεικνύουν παντί σθένει την ανησυχία τους αναφορικά με το ότι μια κλειστή διαδικασία παραγωγής «μεταρρυθμιστικού» λόγου αναμένεται να καταλήξει στην παραγωγή μιας άτεγκτης και τελικά ήκιστα θεμιτοποιημένης καταστασιακής πρότασης και
- ζητούν τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Είναι προφανές πως σχεδόν όλοι οι ένοικοι του πεδίου αντιλαμβάνονται το μεταδιδακτορικό εκδημοκρατισμό και ως διεύρυνση των φορέων, αλλά και των διαδικασιών (δια)νομής εξουσίας.

Παρά τις αντιδράσεις η Επιτροπή Ταλιαδούρου παραδίδει το σχέδιο νόμου για την Ανώτατη Εκπαίδευση στον Γεώργιο Ράλλη τον Ιούνιο του 1977 (βλ. Επιτροπή Ταλιαδούρου 1977, 298). Παράλληλα απεΐται να ληφθεί υπόψη και η εισήγηση της Επιτροπής Δοξιάδη για τις μεταπτυχιακές σπουδές, πράγμα που γίνεται αμέσως αποδεκτό από τον Γ.

Ράλλη. Στο σχέδιο νόμου της Επιτροπής Ταλιαδούρου διατηρούνται οι αρχές-ορίζουσες του σχεδίου νόμου των Τσάτσου-Ευρυγένη («αρχήν της πλήρους αυτοδιοικήσεως των ΑΕΙ και της ελευθερίας της διδασκαλίας και της ερεύννης»/ Επιτροπή Ταλιαδούρου 1977: 297)⁸, όπως και η νομοθετική ρύθμιση του πανεπιστημιακού ασύλου (Α. 5), η καθιέρωση του «θεσμού της συμμετοχής» (Επιτροπή Ταλιαδούρου 1977, 297) του συνόλου των φορέων στα συλλογικά όργανα των πανεπιστημίων (Α. 6-12), αλλά και η καθιέρωση του τομέα ως βασικής ακαδημαϊκής μονάδας⁹ (Α. 14-23). Ο εκδημοκρατισμός, όπως εκφράζεται με το «άνοιγμα» των συλλογικών οργάνων, η αποπειθαρχικοποίηση των πανεπιστημίων, της οποίας σήμα αποτελεί η θεσμοποίηση του ασύλου και η κατίσχυση επί του «κατεστημένου» της έδρας, φαίνεται ν' αποτελούν τα νέα θέσφατα της πανεπιστημιακής νομοθεσίας. Θεωρητικά λειτουργούν εν είδει Αμετάθετου Όλου. Η πράξη όμως (όπως αυτή αναδύεται από τα επιμέρους μέτρα που απαρτίζουν το σχέδιο νόμου¹⁰) διαψεύδει προσδοκίες και διαβεβαιώσεις. Και οι αντιδράσεις πολυσθενών ομάδων πίεσης, δηλ. φοιτητών, ομαδώσεων πανεπιστημιακών και βοηθητικού προσωπικού, συνεχίζονται, καθώς το νομοσχέδιο Ταλιαδούρου διαβιβάζεται για καθαρά ενημερωτικούς λόγους στα πανεπιστήμια (28 Ιουνίου 1977). Η αναζήτηση νομιμοποίησης άνευ συμμετοχής στη διαμόρφωση του διακυβεύματος κατέληξε στην ανάδειξη αρνητικών κριτικών και έμπρακτων αντιδράσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Πανεπιστημιακός Όμιλος σε ανακοίνωσή του κάνει λόγο για «λεκτική» και μόνο κατάργηση της έδρας, ασαφή ποσοτικά στοιχεία (όπως τα ποσοστά συμμετοχής των φοιτητών και λοιπών φορέων στα διάφορα διοικητικά όργανα) και «άρθρα (που) διατυπώνονται εναλλακτικά έτσι ώστε να αφήνουν ανοικτή κάθε δυνατότητα,... (όπως) το άρθρο 5, το σχετικό με το πανεπιστημιακό άσυλο...»¹¹. Σε ανά-

8. Ειδικά για το δεύτερο (ελευθερία της έρευνας) ανάλογη ήταν και η θέση του Σπύρου Δοξιάδη, ο οποίος είχε αποφανθεί ότι «πρέπει να θεωρούμε πως το μεγαλύτερο όφελος από την ενίσχυση της έρευνας είναι η δημιουργία πνευματικών ανθρώπων με σεβασμό προς την αλήθεια» (Δοξιάδης 1977, Παράρτημα Ι, σελ. 78).

9. Ο τομέας συγκροτείται «εκ τριών τουλάχιστον θέσεων καθηγητών εχουσών ομοειδές ή παρεμφερές γνωστικόν αντικείμενον» (Α. 14).

10. Ενδύνάτς το με το στοιχείο της αντίφασης, αφού οι ίδιοι νομοθέτες που ευαγγελίζονται την πλήρη αυτοδιοίκηση των πανεπιστημίων, θεσμοθετούν το υπερουγκεντρωτικό Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης. Αυτό έχει «ως σκοπόν την χάραξιν της τηρητέας εκπαιδευτικής πολιτικής επί θεμάτων ανωτάτης εκπαίδευσεως» (Α. 59, π. 1). Μάλιστα ο νομοθέτης, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο τις ήδη αυξημένες αρμοδιότητες του Σ.Α.Ε. (καθορισμός σκοπών πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, ίδρυση νέων ΑΕΙ ανά τη χώρα, καθορισμός εισακτέων φοιτητών, «κατανομή των κρατικών πιστώσεων και των χορηγήσεων εκ του προϋπολογισμού δημοσίων επενδύσεων εις τα ΑΕΙ», κ. ά. - βλ. Α. 59 π. 2α-ι), διευκρινίζει ότι «μετά της ανωτέρω Επιτροπής Δοξιάδη απεφασίσθη εις κοινάς συνεδριάσεις όπως το κατωτέρω Συμβούλιον Ανωτάτης Εκπαίδευσεως (Σ.Α.Ε.) ενοποιηθῇ με το Συμβούλιον μεταπτυχιακών σπουδών, ώστε προπτυχιακαί και μεταπτυχιακαί σπουδαί να έχουν πλήρη συντονισμόν» (Επιτροπή Ταλιαδούρου 1977: 298). Βλ. επίσης και Α.59, π.2α & 2δ, Α. 60, π. 2, Α. 61, π. 1 & 2 του Σ/ Ν για την Οργάνωση και Λειτουργία των Α.Ε.Ι.

11. Την εν λόγω ανακοίνωση μας παραχώρησε ευγενώς ο καθηγητής Γεώργιος Γραμματικάκης.

λογες επικρίσεις θα προβεί και το ΕΔΠ εστιάζοντας κυρίως στη λειτουργία του Σ.Α.Ε. και στο (δυνάμει) ρόλο του στην κάλυψη της αυτοτέλειας των ΑΕΙ.

Μ' αυτά και μ' αυτά, η μεταρρυθμιστική κίνηση γύρω από την Ανώτατη Εκπαίδευση, τρία χρόνια μετά την επαναφορά της δημοκρατίας, δεν κατορθώνει να καταλήξει σε ένα νέο ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο για τα ΑΕΙ. Κάποια μόνο διατάγματα και νόμοι με μεταρρυθμιστικό ή διαρρυθμιστικό περιεχόμενο, ως προς ορισμένες πτυχές του πεδίου, φτάνουν μέχρι την ψήφιση. Ήδη αναφερθήκαμε στο Ν. 118/75 και στο Π.Δ. 725/75. Ο σημαντικότερος νόμος εκείνης της περιόδου είναι ο Ν. 587/ 23ης Μαΐου 1977 (ΦΕΚ 140, τ. Α') **«Περί συμμετοχής του βοηθητικού διδακτικού προσωπικού και των φοιτητών εις συνεδριάσεις των Σχολών και των Συγκλήτων των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων»**. Ο νόμος αυτός ψηφίστηκε ομόφωνα από τη Βουλή «κάτω από την πίεση των φοιτητών που απαιτούσαν το δικαίωμα της ισότιμης συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων στα συγκεκριμένα πράγματα» (Τζουμάκας 1979, 518), ένα μήνα πριν η Επιτροπή Ταλιαδούρου παραδώσει το σχέδιο νόμου της. Σύμφωνα με το Ν. 587/ 77, στις συνεδριάσεις των σχολών κάθε ΑΕΙ μετέχει ένας εκπρόσωπος του βοηθητικού προσωπικού (επιμελητές και βοηθοί) και δύο εκπρόσωποι των φοιτητών (Α.1, π.1).

Οι εν λόγω συμμετέχοντες, όμως, δεν έχουν δικαίωμα ψήφου (Α. 1, π. 1). Αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τα ποσοστά συμμετοχής είναι μάλλον μικρά¹² (10% για το ΕΔΠ και 20% για τους φοιτητές), περιορίζει τη δυναμική αλλά και την επιδραστικότητα της συμμετοχής τους στη λήψη αποφάσεων. Δεν αναιρεί όμως το γεγονός της θεμιτοποιημένης και θεσμοποιημένης πλέον συμμετοχής καθαυτό.

Είναι προφανές. Η πίεση δύο εκ των βασικών και πλέον κινητικών ομάδων ενδιαφέροντος (ΕΔΠ και ΕΦΕΕ) ευλόγησε. Κατέληξε στη διεύρυνση του σώματος λήψεως αποφάσεων internas muros των πανεπιστημίων και των όρων συμμετοχής στη διαδικασία αυτή. Όμως, επίσης, προφανές είναι ότι τέτοιοι νόμοι δεν συνιστούσαν τις ενδεδειγμένες αποκρίσεις στο, ποικίλα διατυπωμένο, αίτημα για συνολική μεταρρύθμιση των δομών και λειτουργιών των πανεπιστημίων με όρους ακαδημαϊκής και κοινωνικής αλλαγής.

Ένα τέτοιο αίτημα δεν προέκυπτε μόνο από τις πιέσεις του φοιτητικού κινήματος και των λοιπών ενδιαφερόμενων ενδο- και εξω-πανεπιστημιακών ομάδων. Αναδυόταν κι από τις εξελίξεις στον τομέα της οικονομίας, που επέβαλλαν τον εκσυγχρονισμό του τρόπου λειτουργίας των πανεπιστημίων με γνώμονα και την προσαρμογή σε ένα μεταβαλλόμενο (διεθνώς) οικονομικό-παραγωγικό τοπίο. Όπως επισημαίνει και η Επιτροπή Ταλιαδούρου, ανακλώντας μια γενικότερη πεποίθηση, «ο βασικός Νόμος 5343/1932 ...άρπιοι και προδευτικοί διά την εποχήν του... δεν είναι δυνατόν ν' ανταποκριθεί εις τας εν γένει σημερινάς ανάγκας της χώρας και τας ανάγκας των ΑΕΙ» (Επιτροπή Ταλιαδούρου 1977, 297).

Η προαναφερθείσα πεποίθηση είναι «δημοφιλής», όχι όμως και ομόφωνη. Ο νέος

12. Και σαφώς πολύ μικρότερα από αυτά που αιτούνταν επί χρόνια οι προαναφερθέντες φορείς. Τα ίδια ποσοστά συμμετοχής διατηρήθηκαν και στο σχέδιο νόμου της Επιτροπής Ταλιαδούρου, προκαλώντας και πάλι τις διαμαρτυρίες των θιγόντων (βλ. και Κεντρικό Συμβούλιο του Επιστημονικού Διδακτικού 1977, 315).

υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Νέας Δημοκρατίας, που προέκυψε από τις εκλογές του 1977, Ιωάννης Βαρβιτσιώτης διευκρινίζει, σε συνάντησή του με τα κεντρικά συμβούλια της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ, ότι προτίθεται να αναστείλει κάθε διαδικασία συγκρότησης επιτροπής για σύνταξη Καταστατικού Χάρτη για την Ανώτατη Εκπαίδευση (βλ. Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 77).

Λίγους μήνες αργότερα η Ανώτατη Εκπαίδευση θα γνωρίσει μία από τις μεγαλύτερες μέχρι τότε απεργίες, με παραλυτικές συνέπειες ως προς τη λειτουργία της. Πρόκειται για την απεργία του ΕΔΠ, η οποία άρχισε στις 20 Φλεβάρη του 1978 και διήρκεσε 100 μέρες. Στο κέντρο της κινητοποίησής τους ήταν το από καιρό διατυπωμένο αίτημα για δημιουργία ενιαίου φορέα πανεπιστημιακών δασκάλων και ισότιμη ένταξη σε αυτόν όλων των μελών του ΕΔΠ, ανεξαρτήτως κατοχής διδακτορικού ή μη (βλ. και Βουδούρης & Κριμπάς 1977). Το νομοσχέδιο της Επιτροπής Μαυρίδη «περί του Διδακτικού Προσωπικού των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων», που αποστέλλεται από το υπουργείο στο Κεντρικό Συμβούλιο του ΕΔΠ δώδεκα μέρες μετά την έναρξη της απεργίας, όχι μόνο δεν ικανοποιεί το ΕΔΠ, αλλά και συναντά παράλληλα την αντίδραση της ΕΦΕΕ (αναλυτικότερα για την απεργία του ΕΔΠ και το νομοσχέδιο Μαυρίδη βλ. και Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 78-79).

Ουσιαστικά, οι δυο φορείς συντονίζουν τις κινητοποιήσεις τους. Στις 29 Μαρτίου ολοκληρώνεται και η δημοσιοποίηση των απαντήσεων των σχολών και συγκλήτων των ΑΕΙ, που είναι απορριπτικές για το νομοσχέδιο. Η κατάσταση αυτή υποχρεώνει το υπουργείο να αποσύρει το επίμαχο νομοσχέδιο (21-4-78). Η απεργία αποδεικνύεται ένα ισχυρό διαπραγματευτικό μέσο, «διότι όπως απέδειξε η απεργία του διδακτικού προσωπικού, χωρίς αυτό το προσωπικό δεν είναι δυνατόν να λειτουργήσουν τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα» (Κύρκος 1978, 1056-1057). Οι μετερχόμενοι αυτό το μέσο (Σ.Σ., την απεργία) επιμελητές και βοηθοί, καταλαμβάνουν ισχυρότερη θέση στην ενδοπανεπιστημιακή γραμμή εξουσίας. Το νομοσχέδιο για τη ρύθμιση των θεμάτων του διδακτικού προσωπικού που καταθέτει το υπουργείο (26-5-78), μετά από διαρκείς διαπραγματεύσεις¹³, φαίνεται να ικανοποιεί το ΕΔΠ. Κι αυτό γιατί με το εν λόγω νομοθέτημα γίνεται δεκτή για πρώτη φορά η αρχή της μονιμότητας για το βοηθητικό προσωπικό, ενώ καθιερώνονται και συγκεκριμένα ενιαία κριτήρια για τις κρίσεις, που τις αποσυνδέουν από την προσωπική εξουσία του καθηγητή της έδρας. Η απεργία του ΕΔΠ λήγει στις 29 Απριλίου 1978, με το Κ.Σ. της ΕΦΕΕ και το Κ.Σ. του ΕΔΠ να εκφράζουν «την κοινή διαπίστωση ότι αποτελεί νίκη του απεργιακού αγώνα του ΕΔΠ...» (βλ. και *Το Βήμα*, φ. της 30ής Μαρτίου 1978). Το νομοσχέδιο δεν δημιουργεί όμως ανάλογα αισθήματα και στο κύριο διδακτικό προσωπικό και κυρίως στους τακτικούς καθηγητές.

Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών υποβάλλει την παραίτησή της. Η νέα φά-

13. Όπως αποκαλύπτει ο Λεωνίδας Κύρκος στη Βουλή, υπήρξε «συμφωνία Κυβέρνησης και επιστημονικού και διδακτικού προσωπικού να κατατεθεί ένας νόμος, ο οποίος θα έλυνε τα προβλήματα κατά τον τρόπο που είχε μεταξύ τους συμφωνηθεί» (Συνεδρίασις ΚΔ' 24ης Νοεμβρίου 1978, στο *Βουλή των Ελλήνων* 1979, 1056).

ση της κρίσης στη σχέση πανεπιστημίων και πολιτείας κλιμακώνεται με παραιτήσεις καθηγητών, αποφάσεις των σχολών για απώλεια της χρονιάς, απειλές για πειθαρχικές διώξεις κ.λπ. Η κρίση του '78 παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ομοιότητες με την κρίση στις σχέσεις κράτους-πανεπιστημίου που ξέσπασε το 1959, όταν η Σύγκλητος του Π.Α. αρνήθηκε να εφαρμόσει το Ν. 3914/ 59. Ομοιότητες που μας επιτρέπουν να κάνουμε λόγο τουλάχιστον για εύγλωττη ιστορική σύμπτωση.

Η κυβέρνηση, προκειμένου να αποκλιμακωθεί η κρίση, συγκαλεί τη Σύνοδο των Πρυτάνεων τον Αύγουστο του 1978 και προκαλεί εφ' όλης της ύλης συζήτηση. Η νέα αυτή κινητικότητα θα καταλήξει (μόλλον εσπευσμένα) στην υποβολή στη Βουλή ενός σχεδίου νόμου για τα ΑΕΙ από τον υπουργό Παιδείας Ιωάννη Βαρβιτσιώτη. Το εν λόγω νομοσχέδιο ενσωματώνει μια σειρά από ρυθμίσεις για τα ζητήματα που έχουν ανακύψει στην Ανώτατη Εκπαίδευση, αλλά «προχωράει» και πολύ πέρα από αυτό. Όπως φαίνεται και από τον τίτλο του («Περί ρυθμίσεως θεμάτων αφορώντων εις την οργάνωσιν και λειτουργίαν των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων»), φιλοδοξεί να μεταρρυθμίσει συνολικά το θεσμικό πλαίσιο των Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης. Το περιεχόμενο του εν λόγω νομοθετήματος συζητείται στη Βουλή και ψηφίζεται κατά τη διάρκεια της καλοκαιρινής συνόδου της Βουλής. Κύρια ουσιαστικά στοιχεία αυτού του νόμου {Ν. 815/ 15ης Σεπτεμβρίου 1978 (ΦΕΚ.147)} είναι:

- Η θεσμοθέτηση των τομέων «έκαστος (όμως) των οποίων περιλαμβάνει τουλάχιστον πέντε έδρες» (Α. 1, π. 1), επιτρέποντας την παράλληλη διατήρηση της έδρας, πράγμα που αποτελεί βασική επιλογή της κυβέρνησης, σύμφωνα με την ομολογία στη Βουλή του εισηγητή της πλειοψηφίας Αθανάσιου Ταλιαδούρου (Βλ. σχετικά Συνεδριάσεις ΜΖ 14ης Ιανουαρίου 1979, στο *Βουλή των Ελλήνων 1979β*, 1638).
- Η σύσταση τομέων χωρίς έδρες αλλά με θέσεις στο Πανεπιστήμιο και το Πολυτεχνείο Κρήτης, «τα οποία θα ιδρυθούν μετά την έναρξιν της ισχύος του παρόντος» (Α. 5, π. 2).
- Η θεσμοθέτηση της βαθμίδας των ειδικών επιστημόνων, οι οποίοι προσλαμβάνονται «διά την διδασκαλίαν ενός ή περισσότερων μαθημάτων...επί συμβάσει εργασίας ιδιωτικού δικαίου» (Α. 7, π. 1 και 2).
- Η κατάργηση της τρίτης εξεταστικής περιόδου (Α. 20, π.1).
- Η απώλεια της φοιτητικής ιδιότητας
 - α) μόλις συμπληρωθεί το διάστημα «των υπό των κειμένων διατάξεων προβλεπομένων κατά σχολήν ετών φοιτήσεως προσηυξημένων κατά το ήμισυ τούτων» (Α. 18, π. 1)
 - β) εφόσον ο φοιτητής, αφού επανέλαβε τη φοίτηση στο ίδιο έτος, απορρίφθηκε «κατά την δευτέραν τμηματικήν εξεταστικήν περίοδον εις δύο ή περισσότερα μαθήματα (Α. 20, π. 4),
 - γ) όταν ο φοιτητής δεν λάβει έστω και σε ένα μάθημα προβιβάσιμο βαθμό κατά την τέταρτη πτυχιακή εξέταση (Α. 21, π. 2)¹⁴.

14. Ας σημειωθεί ότι κάθε φοιτητής είχε δικαίωμα «να προσέλθη τετράκις εις πτυχιακάς εξετάσεις δι' έκαστον μάθημα» (Α. 21, π. 2).

Τα δυο τελευταία μέτρα απηχούν το πνεύμα της σκλήρυνσης των εξεταστικών διαδικασιών εντός του πανεπιστημίου και της μείωσης των ευκαιριών για τους αποτυχόντες φοιτητές. Κοντολογίς είναι το αποτέλεσμα της πρόσδωσης νομοθετικής υπόστασης σε μια περιρρέουσα τάση εντατικοποίησης των σπουδών, που διατρέχει είτε ως πρόθεση είτε ως πρόταγμα την εκπαιδευτική πολιτική του υπουργείου Παιδείας: «Οι φοιτητές έχουν αναμφισβήτητα την πνευματική ωριμότητα, την ιερή φλόγα της μαθήσεως, την έφεση και την κλίση αλλά και την ικανότητα και θέληση για σπουδές στα ΑΕΙ. Αυτές τις ικανότητες, αυτήν την επιθυμία για μόρφωση και μάθηση είμεθα υποχρεωμένοι, έχουμε καθήκον επιτακτικό να την ενισχύσουμε. Δεν πρέπει να ενθαρρύνουμε την έμφυτη τάση των ανθρώπων άρα και των νέων για "ήσσονα προσπάθεια", που τελικά θα αποβεί σε βάρος των και σε ζημία του τόπου» (Ταλιαδούρος 1978, 868). Η πολιτική αυτή έλκει την καταγωγή της και (το σπουδαιότερο) αντλεί νομιμοποίηση από μια ευρύτερη χαρακτηριστική ιδεολογία. Την πίστη στις απορρέουσες από αυτήν αντιλήψεις αναφορικά με τη σχέση ποιότητας και ποσότητας στις ανώτατες σπουδές φροντίζει να επιβεβαιώνει αλλά και να διακηρύττει με κάθε ευκαιρία η κυβέρνηση: «Φταίει η κυβέρνηση όταν οι φοιτητές ζητάνε 3 εξεταστικές περιόδους, μεταφορά μεταφερομένου, μεταφορά στο πτυχίο και η κυβέρνηση λέγει ότι αυτά είναι παρελκυστική πολιτική για τις σπουδές και ότι θα βλάψουν το περιεχόμενο των πτυχίων; ... Επομένως όχι μόνο ο 815, αλλά και όλα τα άλλα τα μέτρα ... ήλθαν κάτω από την ανάγκη μιας ουσιαστικής στοργής για τα παιδιά της Ελλάδος ...» (Καρατζάς 1978, 525). Η ηγεμονία της χαρακτηριστικής ιδεολογίας για μια ακόμα φορά διευκολύνει (ή και επιβάλλει) την ένταξη της υπόθεσης της ποιότητας, εδώ με την έννοια της αναβάθμισης των σπουδών, στο καθεστώς της υπολογίσιμης ποσότητας (1 εξεταστική περίοδος λιγότερη για τους αποτυχόντες, 4+2 έως 6+3 έτη σπουδών μέχρι την οριστική απώλεια της φοιτητικής ιδιότητας).

Τα προηγούμενα δεν σημαίνουν ότι η πρόθεση εντατικοποίησης των σπουδών είναι από μόνη της αρνητική για την υπόθεση της αναβάθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Κι ούτε, φυσικά, ότι η, συχνά ακραία και αφοριστική, κριτική που της ασκήθηκε, ειδικά από τους εκπροσώπους - ταγούς του φοιτητικού κινήματος, ήταν η ενδεδειγμένη. Ενδεχομένως να μην ήταν καν «αθώα» ή «αμερόληπτη», δηλαδή απεγκλωβισμένη από τη θελκτική λογική της ήσσονος προσπάθειας. Η εμμονή στην επιστροφή των διευκολυντικών διατάξεων που προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό το δυσάγγελο - καταγγελλικό Λόγο των φοιτητών¹⁵, επιτρέπει μια τέτοια υπόθεση. Δεν επαρκεί όμως και για να τη μετασχηματίσει σε βεβαιότητα. Ούτως ή άλλως και πέραν από την τότε αντιμετώπιση της «εντατικοποίησης» ως εγκλήματος καθοσίωσης, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η εντατικοποίηση θα μπο-

15. Η κριτική στον 815/ 78 ήταν συνολικά αφοριστική αλλά μονίμως εστιασμένη στις ρυθμίσεις για τις εξετάσεις. Δυο χρόνια μετά την ψήφιση του Ν. 815 και ενώ ήδη έχουν ανασταλεί οι επίμαχες διατάξεις, η ΕΦΕΕ, σχολιάζοντας το σχέδιο της Επιτροπής των Πρυτάνεων, θα επανέλθει στο Ν. 815 επιτιθέμενη στο «αντιδραστικό εξεταστικό (του) σύστημα». Μάλιστα για να δώσει έμφαση και στην κριτική που ασκεί στο σχέδιο της Επιτροπής Πρυτάνεων, επισημαίνει ότι και αυτό κινείται στο «πνεύμα και στη φιλοσοφία των διατάξεων που θέσπισε ο 815», ωσάν αυτός να εκπροσωπεί το απόλυτο κακό για την Ανώτατη Εκπαίδευση. Βλ. σχετικά Κεντρικό Συμβούλιο της ΕΦΕΕ 1980.

ρούσε να λειτουργήσει βελτιωτικά αν συνοδευόταν από ανάλογη μέριμνα του νομοθέτη σε ζητήματα έρευνας, εκσυγχρονισμού των μεθόδων διδασκαλίας στο πανεπιστήμιο και υλικοτεχνικής υποδομής. Η απουσία ουσιαστικής μέριμνας γι' αυτά τα ζητήματα μας υποχρεώνει να θεωρήσουμε ότι ο Λόγος περί εντατικοποίησης και η σχετική Δράση μάλλον νομιμοποιητικό ρόλο είχαν, αρδευόμενοι από τη λογική που θέλει τη σκλήρυνση των εξεταστικών μηχανισμών ως αποκλειστικό εχέγγυο της αναβάθμισης των σπουδών.

Στην πραγματικότητα, ο Ν. 815/78 δεν αποτελεί ένα εγχείρημα μεταρρύθμισης του συνόλου του πεδίου της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Μάλλον πρόκειται για μια εκτεταμένη διαρρυθμιστική παρέμβαση. Το εσπευσμένο της ψήφισης του Ν. 815/78, αλλά και η επιλογή της θερινής περιόδου για την ψήφισή του προκαλούν πλείστες όσες αντιδράσεις. Ενδεικτική είναι η μομφή της αντιπολίτευσης: «Αιφνίδια όμως όταν έκλεισαν τα Ιδρύματα ... όταν η Βουλή δεν λειτουργούσε στην Ολομέλεια, η κυβέρνηση έφερε αυτό το νομοσχέδιο ... ήταν ένα εξάμβλωμα που εισήχθη στην Βουλή, χωρίς να ζητηθούν οι γνώμες και των σχολών και των καθηγητών και του επιστημονικού προσωπικού και των φοιτητών» (Κύρκος 1978, 1056). Η πανεπιστημιακή κοινότητα μέμφεται την κυβέρνηση για το ότι δεν έδωσε τη δυνατότητα στις ομάδες των ενδιαφερομένων να συμμετάσχουν στη συγκρότηση του νομοσχεδίου, παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις των συντακτών του (βλ. και Στεφανόπουλος, Κανελλόπουλος & Βαρβτσιώτης 1978). Επικρίσεις προκαλεί και το ίδιο το περιεχόμενο του Ν. 815/78. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης συγκρότησαν έκαστο μια τριμελή επιτροπή, προκειμένου να μελετήσουν τη συνταγματικότητα του νόμου (Τζουμάκας 1978, 518).

Πράγματι, ο νόμος κρίθηκε τελικά αντισυνταγματικός και αντικαταστάθηκε από τον παρομοίου περιεχομένου Ν. 853/ 78 (ΦΕΚ 236), ο οποίος όμως δεν διέφερε σε κανένα από τα βασικά σημεία του από το Ν. 815/78. Η αντιπολίτευση κατήγγειλε στη Βουλή ότι με το επίμαχο νομοθέτημα «βιάσθηκε ... η αυτονομία των ΑΕΙ» (για τις επικρίσεις της αξιωματικής αντιπολίτευσης βλ. ενδεικτικά Συνεδριάσεις της Βουλής ΙΖ της 14ης Νοεμβρίου 1978 στο *Βουλή των Ελλήνων* 1979, 518-530).

Και το ίδιο το πεδίο αντιστάθηκε στην εφαρμογή του με διαφορετικούς τρόπους και διαφορετικά κίνητρα ανάλογα με τις προσδοκίες, τα συμφέροντα, αλλά και τις δυνατότητες της εκάστοτε ομάδας. Έτσι οι καθηγητές δείχνουν εμφανή απροθυμία για τη συγκρότηση τομέων και δεν κινούν καμιά σχετική διαδικασία¹⁶. Παράλληλα «σκληραίνουν τη στάση τους στις κρίσεις για μονιμοποιήσεις και ανανεώσεις θητειών των μελών του ΕΔΠ» (Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 83), επιβεβαιώνοντας αλλά και παγιώνοντας τη ρήξη με το ΕΔΠ. Έτσι πολλές από τις 400 νέες θέσεις βοηθών και επιστημονικών συνεργατών, που

16. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν επέδειξαν την ίδια (αρνητική) στάση στην εφαρμογή των διατάξεων για το εξεταστικό. Μάλιστα το 1980 ο Καραμανλής θα φροντίσει να υπενθυμίσει στους πρυτάνεις των ΑΕΙ ότι «οι εξεταστικές διατάξεις του Ν. 815... θεοπίστηκαν με τη ρητή ή σιωπηρή συναίνεση όλων των εκπαιδευτικών παραγόντων για να τεθή τέρμα στην αουδοσία που επικρατούσε στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα» (ανακοίνωση της κυβέρνησης για την αναστολή διατάξεων του Νόμου 815 και τη σύσταση της Επιτροπής Πρυτάνεων (1980). όπως δημοσιεύεται στο *Βρυχέα & Γαβρόγλου* 1982, 344).

ενεκρίθησαν με το Ν. 815/78, έμειναν αναξιοποίητες (βλ. *Βουλή των Ελλήνων* 1979, 525-526). Το ΕΔΠ με τη σειρά του καταγγέλλει ότι πρόκειται για την «εξειδίκευση της πολιτικής της αυταρχοποίησης της δημόσιας ζωής της χώρας (Ν. 330, αντιπρομοκρατικός) στο χώρο του Πανεπιστημίου....» (Πανελλαδικό Συμβούλιο του ΕΔΠ, Απόφαση για το Ν. 815/78, όπως δημοσιεύεται στο *Βρυχέα & Γαβρόγλου* 1982, 341).

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι το ΕΔΠ εξακολουθεί να αποσπά τη συναίνεση της ΕΦΕΕ στις θέσεις του. Η δομή της εξουσίας, ο συσχετισμός δυνάμεων εντός των πανεπιστημίων είναι φανερό ότι αλλάζει. Μόλις 4 χρόνια μετά τη μεταπολίτευση το αίτημα για «αποκέντρωση δυνάμεως που είναι το αποτέλεσμα της (οριστικής) καταργήσεως της έδρας» (Μουζέλης 1974, 1) δείχνει να παραμένει τόσο ανικανοποίητο όσο και δεσπότης. Η σχεσιοδυναμική, η οποία αναπτύσσεται εντός των ΑΕΙ και έχει ως κομβικό σημείο τόσο τη σχέση κράτους και πανεπιστημίου (και τις επιδιώξεις αμφοτέρων), όσο και τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων που υφίστανται και δρουν εντός του τελευταίου, δείχνει εξαιρετικά ρευστή, μεταβαλλόμενη και διαμορφούμενη από τις διαρκείς αλλά και συχνά αντιφατικές εξελίξεις. Και η βαθμιαία αυξανόμενη «ιδεολογικοποίηση» είναι αποτέλεσμα της συνύπαρξης, ενίοτε και σύννευσης, δυο (τυπικά) αυτόνομων και διαφοροποιημένων («diffused») λογικών στο ίδιο πεδίο.

Μ' αυτά και μ' αυτά ο Ν. 815/78 αποτέλεσε ένα διαρρυθμιστικό project, που εστίασε στον περιορισμό του ρόλου των βοηθών και επιμελητών, στη θεσμοθέτηση των τομέων (που δεν συνοδεύτηκε όμως από κατάργηση των εδρών) και στον περιορισμό των εξεταστικών περιόδων για τους φοιτητές. Στις νομοθετικές αδυναμίες και παλινωδίες, αποτέλεσμα της μετάστασης ενός περιρρέοντος δογματισμού, εστιάστηκαν οι ογκούμενες επικρίσεις. Τέσσερα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση παρέμενε σαφές ότι η απουχοντοποίηση των πανεπιστημίων δεν αρκούσε για το μετασχηματισμό τους και φυσικά δεν συνεπαγόταν την απαλλαγή τους από αναχρονιστικούς θεσμούς και δομές, ενόσω ο «ολιγαρχικός» πανεπιστημιακός γραφειοκρατισμός εξακολουθούσε να συνιστά υποστατική κατηγορία της ανώτατης εκπαίδευσης (βλ. και Σαματάς 1994, 126).

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν τα επόμενα δυο χρόνια δεν συνέβαλαν στην εκτόνωση της κατάστασης. Αντίθετα, παγίωσαν ένα κλίμα έντασης και συγκρούσεων. Παράλληλα, όμως, συντήρησαν μια κινητικότητα που συνέτεινε στο να παραμείνει εστιασμένο το ενδιαφέρον πολλών φορέων - παραγόντων του δημόσιου βίου στην ανώτατη εκπαίδευση, στην ανάγκη συνολικού μετασχηματισμού της δομής, οργάνωσης και λειτουργίας των πανεπιστημίων και στη συσχέτιση ενός τέτοιου μετασχηματισμού με το διακύβευμα της κοινωνικής αλλαγής. Λίγο πριν από την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους 1979-80, και συγκεκριμένα στις 9 Αυγούστου του 1979, το πανεπιστημιακό άσυλο παραβιάζεται. Συλλαμβάνονται μάλιστα φοιτητές από τις αστυνομικές δυνάμεις. Αυτό το γεγονός σηματοδοτεί την κορύφωση ενός κλίματος ρήξης αλλά και επιδείξης αυταρχισμού *internas et externas muros* των πανεπιστημίων. Το Δεκέμβριο του 1979 οι καταλήψεις έφτασαν στην κορύφωσή τους (βλ. αναλυτικότερα Γαβρόγλου 1980, 3). Το κλίμα δεν άλλαξε ούτε την επόμενη χρονιά. Το ακαδημαϊκό έτος 1980-81 θα ξεκινήσει με «λειτουργικές καταλήψεις» πολλών σχολών ΑΕΙ, με αίτημα «να αποσυρθούν οι απαγορευτικές διατάξεις

(π.χ. απώλεια φοιτητικής ιδιότητας) - συνολική επανεξέταση των εξετάσεων»¹⁷.

Η κυβέρνηση τελικά επιλέγει την οδό της διαπραγμάτευσης και του συμβιβασμού. Αναστέλλει τις επίμαχες διατάξεις του Ν. 815/78 και συστήνει την Επιτροπή των Πρυτάνεων ενθέτοντας ιδιαίτερη θεσμική βαρύτητα σε ένα «όργανο», που ήδη λειτουργούσε. Πιο συγκεκριμένα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής καλεί σε σύσκεψη, στις 3 Ιανουαρίου του 1980, τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Κ. Παπακωνσταντίνου, τον ΥΠΕΠΘ Ι. Βαρβιτσιώτη, τον ΥΦΕΠΘ Χ. Καρατζά και τους πρυτάνεις των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Εξαγγέλλει τη συγκρότηση επιτροπής, η οποία απαρτίζεται από όλους τους πρυτάνεις και τελεί υπό την προεδρία του πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθηγητή Μήτση¹⁸. Η εν λόγω επιτροπή αναλαμβάνει να υποβάλει εντός συγκεκριμένης προθεσμίας (μέχρι τη 15η Μαρτίου 1981) προτάσεις για τη διδασκαλία, το πρόγραμμα σπουδών, το θεσμό των διδακτικών συγγραμμάτων και τις εξετάσεις. Παράλληλα επιφορτίζεται με την υποβολή «ολοκληρωμένης προτάσεως για το νόμο-πλαίσιο της Ανωτάτης Παιδείας» (Ελληνική Κυβέρνηση 1980), αφού λάβει υπόψη της τις «απόψεις όλων των φορέων της Ανωτάτης Παιδείας» (Ελληνική Κυβέρνηση 1980).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στη διάρκεια της σύσκεψης ο Καραμανλής αφορίζει τις «απαράδεκτες ενέργειες από μέρους περιορισμένης μερίδας φοιτητών, που προκάλεσαν ανωμαλίες στη λειτουργία τους (Σ.Σ. των Πανεπιστημίων)» (Ελληνική Κυβέρνηση 1980). Καταφεύγει μάλιστα σ' ένα εγχείρημα απο-πολιτικοποίησης και ιδεολογικής απίσχανσης της κρίσης στην Ανώτατη Εκπαίδευση (Ελληνική Κυβέρνηση 1980). «Η παιδεία δεν είναι κατ' αρχήν ζήτημα νόμων και κανονισμών. Είναι κατ' εξοχήν θέμα βαθμού εκτίμησης της σημασίας της από μέρους των φορέων της και συνειδήσεως αποστολής διδασκόντων και διδασκομένων. Η επιτυχία της εκπαιδευτικής προσπάθειας είναι αυτόχρονα εθνικό και όχι πολιτικό πρόβλημα ...», θα αποφανθεί χαρακτηριστικά ο Καραμανλής (Ελληνική Κυβέρνηση 1980).

Τελικά οι πρυτάνεις, αφού συγκρότησαν μια ομάδα εργασίας υπό το συντονισμό του καθηγητή Μιχάλη Σταθόπουλου (και με τη συμμετοχή της Α. Ψαρούδα - Μπενάκη, του Δ. Καράγιωργα και του Δ. Μαρωνίτη) για να επεξεργαστεί όλα τα θέματα που αφορούσαν στη σύνταξη του νόμου-πλαισίου, κατέθεσαν τις πρώτες προτάσεις τους για τα

17. Οι εφημερίδες του Σεπτεμβρίου και του Οκτώβρη του 1980 βρίθουν από φωτογραφίες σχολών που τελούν υπό κατάληψη, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στα εύγλωττα (εν προκειμένω) πανό διαμαρτυρίας.

18. Η τυπική συγκρότηση της Επιτροπής Πρυτάνεων έγινε με την υπουργ. απόφαση της 8ης Φεβρουαρίου του 1980 (ΦΕΚ 119, τ. Α'). Η επιτροπή διευρύνεται, ήδη από την πρώτη συνεδρία της (5-1-1980), με τη συμμετοχή της ΕΦΕΕ, του ΕΔΠ και των εντεταλμένων υφηγητών μετά τα έντονα σχετικά αιτήματα των συνδικαλιστικών οργάνων τους. Ουσιαστικά επιτυγχάνεται, έστω και μετά από πολλές πιέσεις, η συμμετοχή όλων των ομάδων ενδιαφέροντος και πανεπιστημιακών φορέων στη διαδικασία σύνταξης ενός νόμου-πλαισίου. Η πολιτική ηγεσία δείχνει να αντιλαμβάνεται, πιεζόμενη φυσικά και από τις συνθήκες, ότι η συνεργασία αυξάνει τις πιθανότητες ορθολογικής επεξεργασίας των όποιων δεδομένων και ενισχύει τη νομιμοποίηση των όποιων ληφθεισών αποφάσεων (βλ. σχετικά Luhman 1999, 301). Αυτό δεν θα μείνει έτσι μέχρι τέλους. Όμως σ' αυτό το θέμα θα επανέλθουμε.

ζέοντα ζητήματα (εξεταστικό και συγγράμματα) το Μάρτη του 1980 (όπως τους είχε ζητηθεί από τον πρωθυπουργό· βλ. σχετικά Πανούσης 1985, 15). Παράλληλα συνεχιζόταν η επεξεργασία του σχεδίου νόμου-πλασίου από την Ομάδα Εργασίας Σταθόπουλου, η οποία είχε «εμπλουτιστεί» με την εκπροσώπηση όλων των σημαντικών ομάδων ενδιαφέροντος.

Η εν λόγω διεύρυνση της επιτροπής αποτελεί στην ουσία ένα αξιοσημείωτο, όσο και «ανοίκειο», για την ελληνική πανεπιστημιακή ιστορία «επεισόδιο» συλλογικοποίησης της νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας. Η διεύρυνση του νομοπαρασκευαστικού πεδίου, το «άνοιγμα» της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για το (υπό σχεδιασμό) περιεχόμενο του θεσμικού πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας των ΑΕΙ, παρείχε κατ' αρχήν μεγαλύτερο περιθώριο δράσης σε περισσότερα άτομα - φορείς. Τους ενέπλεκε έτσι σ' ένα καθεστώς συνευθύνης για τη λειτουργία του πεδίου. Και αυτό, υπό ομαλές συνθήκες, θα μπορούσε να αυξήσει πέρα από τη δημοκρατικότητα και τη λειτουργικότητα της ομάδας που ανέλαβε να μεταρρυθμίσει το καθεστώς λειτουργίας των ΑΕΙ (για τη σχέση συνευθύνης - αποτελεσματικότητας βλ. και Φουντεδάκη & Σαραφιανός 2000, 49 και Link & Tassej 1989, viii). Η εν λόγω εμπέδωση της συμμετοχικότητας, εφόσον έχαιρε μιας ολοκληρωμένης *in praxi* εφαρμογής, θα μπορούσε να αποτελέσει γενεσιουργό κανόνα (*generative rule*) αλλά και παραδειγματικό σήμα μιας, έκπαλαι αιτηθείσας, διαδικασίας εκδημοκρατισμού του πεδίου. Και μόνο το γεγονός όμως ότι η ομάδα εργασίας ιδρύθηκε με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, λειτούργησε με τη συμμετοχή των εκπροσώπων των διαφόρων ομάδων ενδιαφέροντος, σηματοδότησε ένα *in praxi* «άνοιγμα» των διαδικασιών, που καταδείκνυε και μια δεδομένη πρόθεση αξιοποίησης της ίδιας της «περιοριστικής αλλά και επιτρεπτικής» φύσης των δομών (βλ. αναλυτικότερα για τα χαρακτηριστικά αυτής της φύσης των δομών και Giddens 1996, 16-19). Βεβαίως, ούτε αυτήν τη φορά η έκβαση του «ανοικτού» νομοπαρασκευαστικού εγχειρήματος θα ήταν επιτυχής.

Η εν λόγω ομάδα ολοκλήρωσε τις εργασίες της, αφού όμως οι εκπρόσωποι των φοιτητών και του ΕΔΠ αποχώρησαν στην τελευταία φάση των εργασιών της Επιτροπής¹⁹, και παρέδωσε το σχέδιο του νόμου-πλασίου στην κυβέρνηση τον Οκτώβρη του 1980 εν μέσω καταλήψεων. Το εν λόγω σχέδιο νόμου είναι το πρώτο στην ελληνική πανεπιστη-

19. Συγκεκριμένα, ήδη από το Μάρτιο του '80, οι εκπρόσωποι ΕΔΠ και ΕΦΕΕ είχαν αρχίσει να διαφοροποιούν τη θέση τους εξαιτίας της διαφωνίας στο «επίμαχο θέμα... της ένταξης των υπηρετούντων μελών του ΕΔΠ στον ενιαίο διδακτικό φορέα». Οι καθηγητές - μέλη της Ομάδας επέμεναν στην ένταξη των μελών του ΕΔΠ μετά από ανοιχτή προκήρυξη θέσεων και ανοιχτών διαδικασιών εκλογής, ενώ τα μέλη του ΕΔΠ «υποστήριξαν αυτοδίκαιη ένταξη των μελών του ΕΔΠ» (Ομάδα Εργασίας 1980, 2). Τα μέλη του ΕΔΠ τελικά υποβάλλουν κείμενο στην Επιτροπή Πρυτάνεων, παρακάμπτοντας την Ομάδα Σταθόπουλου (στην οποία ανήκαν) με τις θέσεις του (βλ. και δήλωση ΕΔΠ στη συνεδρίαση της 15-6-1980 της Επιτροπής Πρυτάνεων). Μ' ένα «σκληρό» κείμενό τους, στις 24 Ιουλίου 1980, τα εναπομείναντα μέλη της Ομάδας Εργασίας Σταθόπουλου καταγγέλλουν τους εκπροσώπους του ΕΔΠ για «κατάφωρη ασυνέπεια» και χαρακτηρίζουν τα αιτήματά τους «παράλογα» (Ομάδα Εργασίας 1980: 3). Ο εκπρόσωπος των εντεταλμένων υφηγητών Γ. Καλαντζόπουλος με χειρόγραφο σημείωμά του (ημερ. 26-7-1980) επιφυλάσσει να συνοψογράψει την ανακοίνωση της Ομάδας Σταθόπουλου.

μιακή ιστορία που αποσαφηνίζει την έννοια της ελεύθερης διακίνησης ιδεών επισημαίνοντας ότι «στα μέλη των ΑΕΙ εξασφαλίζεται το δικαίωμα να ασκούν τις πολιτικές, συνδικαλιστικές, φιλοσοφικές και θρησκευτικές ελευθερίες τους», που κάνει λόγο (ήδη από το 1ο άρθρο του) για μέριμνα των ΑΕΙ για συνεχιζόμενη εκπαίδευση και επιμόρφωση πτυχιούχων (Α.1, π.3), αλλά και που προωθεί τις «διεπιστημονικές σπουδές» (Α. 3, π.4 & 5). Παράλληλα εδράζεται στις αρχές της ισότητας των ευκαιριών για τους φοιτητές (Α.3., π. 2), της αντικειμενικότητας και της ανοχής για τη διαδικασία διδασκαλίας-μάθησης (Α.3, π. 3), επισημαίνει ότι «η ελεύθερη συμμετοχή στην έρευνα είναι δικαίωμα και υποχρέωση όλων των μελών του διδακτικού προσωπικού» (Ομάδα Εργασίας 1980). Το σχέδιο της ομάδας εργασίας (Ομάδα Σταθόπουλου), μαζί με το αντίστοιχο σχέδιο της Επιτροπής Πρυτάνεων (Επιτροπή Μήτση), το οποίο τροποποιούσε σε σημαντικά σημεία το πρώτο και σαφώς δημοκρατικότερο σχέδιο²⁰, απεστάλη τόσο στα συλλογικά όργανα των Ιδρυμάτων όσο και στα πολιτικά κόμματα.

Η υποχρέωση της Επιτροπής των Πρυτάνεων να υποβάλει ένα τόσο σημαντικό νομοσχέδιο μέσα σε συγκεκριμένο και δεσμευτικό χρονικό διάστημα, δηλαδή η υπό προθεσμία εργασία της Επιτροπής αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο του νομοσχεδίου²¹, προκάλεσαν τις διαμαρτυρίες του ΕΔΠ και της ΕΦΕΕ. Οι δυο φορείς, σε ανακοινώσεις τους, ισχυρίζονται ότι το σχέδιο νόμου κινείται «στο πνεύμα των διατάξεων του Ν. 815». Όλα τα προηγούμενα λαμβάνουν χώρα εν μέσω (πάλι) καταλήψεων. Οι φοιτητές του Πολυτεχνείου είχαν προχωρήσει σε καταλήψεις διαμαρτυρόμενοι για το ισχύον σύστημα των εξαμήνων. Οι καταλήψεις δεν είχαν τη μαζικότητα παλαιότερων ετών και οδήγησαν στην απώλεια του εξαμήνου (Βλ. Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 85). Η κυβέρνηση επεμβαίνει αξιοποιώντας τη ρήξη καθηγητών και φοιτητών και το διαφαινόμενο άφευκτο της εποχούμενης κρίσης. Στο όνομα του δημοσίου συμφέροντος εγκαλεί τους καθηγητές του Πολυτεχνείου να προστατεύσουν το εξάμηνο των φοιτητών τους. Παράλληλα, όμως, επιχειρεί να διαπιστώσει τα όρια αντίστασης των εν λόγω καθηγητών στην εφαρμογή του νόμου - πλαισίου και να επιδείξει σθένος στην εφαρμογή μιας ενιαίας εθνικής μεταρρυθμιστικής πολιτικής. Συγχρόνως το ΠΑΣΟΚ διαφοροποιείται από τη «σκληρή» γραμμή των

20. Η Επιτροπή Πρυτάνεων, αν και κατ' ομολογίαν του ίδιου του Μ. Σταθόπουλου, «σ' ένα ποσοστό 80-90% υιοθέτησε σε μεγάλο βαθμό και κατά λέξη το σχέδιο της ομάδας εργασίας» (Σταθόπουλος 1980), αφαίρεσε τη λέξη «υποχρέωση» από την αναφορά στη σχέση των διδασκόντων με την έρευνα, αντικατέστησε τη διευκρίνιση ότι γλώσσα της προφορικής και γραπτής διδασκαλίας στα ΑΕΙ είναι η δημοτική» (Ομάδα Εργασίας 1980, Α. 6) καθορίζοντας απλά ότι η δημοτική είναι η επίσημη γλώσσα των ΑΕΙ, αύξησε το ποσοστό συμμετοχής των διδασκόντων στα συλλογικά όργανα εις βάρος της εκπροσώπησης άλλων φορέων κ.ά.

21. Και ειδικά οι διατάξεις που αφορούσαν την ίδρυση Συμβουλίου Ανώτατης Εκπαίδευσης, η μη αναγνώριση εντός αυτού των συλλόγων βοηθών, παρασκευαστών και διοικητικών υπαλλήλων, η απόρριψη του πάγιου αιτήματος του ΕΔΠ για ένταξή του σε διδακτική βαθμίδα, η αποδοχή της – μέχρι ενός βαθμού – θεσμοθετημένης εποπτείας της πολιτείας στα πανεπιστήμια, το γεγονός ότι παρά τις εγγυήσεις για συμμετοχή των φοιτητών οι τελευταίοι δεν έχουν δικαίωμα ψήφου σε ζητήματα όπως η κατανομή του διδακτικού έργου, η κατανομή των δαπανών, η εκλογή του διδακτικού προσωπικού.

συνδικαλιστών του. Ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου παρεμβαίνει προσωπικά, επιβεβαιώνοντας την πρόθεση του κόμματός του να συμβάλει στην εκτόνωση της κρίσης και στην εφαρμογή ενός νέου νόμου - πλαισίου σε όλα τα ΑΕΙ, που έχει λάβει πλέον διαστάσεις ιστορικής εκκρεμότητας.

Οι σχολές στη μεγάλη τους πλειονότητα, ωστόσο, θα επιμείνουν στην αντίδρασή τους στο νομοσχέδιο, παρά τη διαφαινόμενη επίτευξη συναίνεσης μεταξύ κυβέρνησης και αξιωματικής αντιπολίτευσης. Μόλις 5 από τις 34 σχολές θα απαντήσουν ότι δέχονται το σχέδιο (βλ. αναλυτικότερα Βρυχέα & Γαβρόγλου 1982, 87). Οι υπόλοιπες θα το απορρίψουν εδραζόμενες, ως επί το πλείστον, στο επιχείρημα ότι η διαδικασία σύνταξής του από τους πρυτάνεις δεν επέτρεψε τη σωστή εκπροσώπηση του σώματος των καθηγητών. Οι απαντήσεις των σχολών ολοκληρώνονται τον Απρίλιο του 1981. Παράλληλα, οι καθηγητές καταφεύγουν σε μια τακτική που είχε εφαρμοστεί και στο παρελθόν: συνδικαλίζονται. Όπως συνέβη και την περίοδο 1931-32, όταν αναμενόταν η κατάθεση του τότε νόμου - πλαισίου για την Ανώτατη Εκπαίδευση από την κυβέρνηση Φιλελευθέρων, ιδρύονται Ενώσεις Καθηγητών· αυτήν τη φορά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και στο ΕΜΠ (βλ. αναλυτικότερα Παπαδάκης 2001, 18- 21). Οι ενώσεις αυτές σπεύδουν να καταστήσουν γνωστό ότι διαφωνούν με την προώθηση και ψήφιση του νόμου - πλαισίου.

Η κυβέρνηση καταθέτει ολοκληρωμένο πλέον το σχέδιο νόμου²² στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Παιδείας, στις 21 Μαΐου του 1981, λίγο πριν κλείσει η τότε Βουλή. Αυτό μειώνει δραματικά τις πιθανότητες ψήφισής του, πράγμα που δεν φαίνεται να αγνοεί η κυβέρνηση. Και πώς να το αγνοήσει άλλωστε όταν εντός των συνεδριάσεων της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Παιδείας οι πρυτάνεις αρνούνται να θεωρηθούν εκπρόσωποι των (αντιδρώντων) καθηγητών, ενώ η ίδια η επιτροπή αρνείται να νομιμοποιήσει τον εκπρόσωπο της Ενώσεως των Καθηγητών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης· για την ακρίβεια ούτε καν τον δέχεται (βλ. σχετικά *Βουλή των Ελλήνων* - Κοινοβουλευτική επιτροπή Παιδείας 1981, 15). Όλα αυτά μας επιτρέπουν να αμφιβάλλουμε για το κατά πόσο η κυβέρνηση Ράλλη επιθυμούσε πραγματικά την ψήφιση αυτού του νόμου. Ενδεχομένως το γεγονός ότι εμφανίστηκε έτοιμη να προωθήσει ένα νόμο - πλαίσιο που θα μεταρρυθμιζε το θεσμικό καθεστώς των ΑΕΙ (οδηγώντας τα σε διέξοδο από την κρίση), αλλά εμποδίστηκε από την αντίδραση ή την αδιαφορία όλων των υπολοίπων, να της ήταν ήδη αρκετό. Ούτως ή άλλως, οι εκλογές πλησίαζαν πλέον. Και ακριβώς 5 μήνες μετά, αυτές οι εκλογές έφεραν το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, οδηγώντας σε μια αναπόφευκτη αλλαγή των δεδομένων.

22. Το Σχέδιο Νόμου διαφέρει από το Σχέδιο της Επιτροπής Μήτση, γεγονός το οποίο επισημαίνει ο ίδιος ο Μήτσης ελέγχοντας την κυβέρνηση για περιορισμό της αυτοτέλει των Ιδρυμάτων, παρά τις προθέσεις και τις διατάξεις του σχεδίου της Επιτροπής του. Βλ. σχετικά *Βουλή των Ελλήνων* - Κοινοβουλευτική Επιτροπή Παιδείας 1981, 15.

3. Από την επαγγελία του «τεχνοκρατικού εκσυγχρονισμού» στο νέο νόμο - πλαίσιο: Τα πρόσωπα, τα πράγματα και το διακύβευμα της «κοινωνικής αλλαγής»

Λίγο καιρό μετά τις εκλογές του Οκτώβρη του '81, η νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ αναθέτει σε μια τετραμελή ομάδα την εκπόνηση ενός νέου Καταστατικού Χάρτη για τα ΑΕΙ, ο οποίος θα τακτοποιούσε τις ιστορικές εκκρεμότητες. Το ΠΑΣΟΚ διέθετε ήδη από το 1978 «ολοκληρωμένη, επεξεργασμένη και εξειδικευμένη ακόμα άποψη» για τη δομή και λειτουργία των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Αναφερόμαστε στο σχέδιο νόμου - πλαισίου για την οργάνωση των ΑΕΙ που κατέθεσε στη Βουλή το ΠΑΣΟΚ το 1978 (παρατίθεται στο ΠΑΣΟΚ 1978). Βάσει αυτής της άποψης αναμενόταν να κινηθούν οι συντάκτες του νέου Καταστατικού Χάρτη (Κλάδης & Πανούσης 1989).

Το ΠΑΣΟΚ είχε κατά καιρούς διακηρύξει ότι «θα φροντίσει με κάθε τρόπο, ώστε να ενημερωθεί το Κοινοβούλιο και η κοινή γνώμη για την πρόταση νόμου - πλαισίου του, η οποία περιείχε ρυθμίσεις και προτάσεις για να βγούμε από το αδιέξοδο» (Τζουμάκας 1978, 527). Παράλληλα, βέβαια, το ΠΑΣΟΚ ήταν «χρεωμένο» με μια σειρά μαξιμαλιστικών προθέσεων (ενίοτε και συνθημάτων), με τα οποία είχε εκθρέψει ανάλογες προσδοκίες ομάδων ενδιαφέροντος (ειδικά αυτών που βρίσκονταν πλησίον του δικού του πολιτικο-ιδεολογικού χώρου)²³. Τέλος, και το πεδίο ήταν ευνοϊκό, καθώς από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους και ομάδες ενδιαφέροντος τονίζονταν ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '70 η εθνική αναγκαιότητα εκπόνησης και ψήφισης ενός νόμου - πλαισίου, ο οποίος θα άλλαζε ριζικά το καθεστώς δομής και λειτουργίας των ΑΕΙ συμβάλλοντας αποφασιστικά στην κοινωνική αλλαγή (μειζονα πολιτική επαγγελία του ΠΑΣΟΚ). Έτσι διαμορφωνόταν μια στάση αναμονής στην κοινή γνώμη. Ήδη από το 1978 ο Λεωνίδας Κύρκος, απηχώντας αυτήν τη στάση αναμονής και την πεποίθηση της ανεκπλήρωτης αναγκαιότητας, καλούσε την κυβέρνηση «να επισπεύσει τις διαδικασίες επικοινωνίας με όλους τους φορείς της ακαδημαϊκής κοινότητας, διδάσκοντες και διδασκόμενους, καθηγητές, διδακτικό προσωπικό και φοιτητές ... να τεθεί συνολικά το πρόβλημα της Ανώτατης Παιδείας και των λύσεών του» (Κύρκος 1978, 1056). Μετά την άνοδο, λοιπόν, του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, και μάλιστα έχοντας καταγάγει «νίκη περιφανή» που του επέτρεπε να επικαλείται τη

23. Το φοιτητικό κίνημα ελεγχόταν σε μεγάλο βαθμό από το ΠΑΣΟΚ αλλά και από τις δυνάμεις της Αριστεράς (και δη του ΚΚΕ). Είναι χαρακτηριστικό ότι η δύναμη της ΔΑΠ ανερχόταν μόλις στο 15%. Το ΕΔΠ ελεγχόταν επίσης από το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ εσ. Ο Γ. Λιάνης μιλάει χαρακτηριστικά για τον «ηγετικό ρόλο της δικής μας κλαδικής του ΕΔΠ» (Λιάνης 1989). Στην πραγματικότητα την περίοδο συζήτησης στη Βουλή του περιεχομένου του νόμου - πλαισίου, η σύνθεση του Δ.Σ. του ΕΔΠ είχε ως εξής: 4 μέλη ανήκαν στο ΠΑΣΟΚ, 4 στο ΚΚΕ εσ., 1 στο ΚΚΕ μ-λ, 1 στο ΚΚΕ και ένα ήταν αυτόνομο. Υπήρχε όμως μια συχνή συνεργασία μεταξύ των μελών που προέρχονταν από το ΠΑΣΟΚ και στα αντίστοιχα μέλη του ΚΚΕ εσ., που επέτρεπε στο ΠΑΣΟΚ να θεωρεί ότι επηρέαζε ενίοτε και καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις στο ΕΔΠ. Για τους συσχετισμούς στο ΕΔΠ και τους αντίστοιχους στην ΕΦΕΕ, πολύτιμες ήταν οι σχετικές μαρτυρίες των Ι. Πανούση (μέλους του Κ.Σ. του ΕΔΠ) και Ε. Ζαμπέτα (αναπληρωματικού μέλους του Κ.Σ. της ΕΦΕΕ) αντίστοιχα. Οι μαρτυρίες αυτές συνέβαλαν, πάντα κριτικά ελεγχόμενες, στο να διηθηθούν τα τεκμήρια στο φίλτρο της μνήμης.

λαϊκή συναίνεση στις επιλογές του, το 1982 το αίτημα για συνολική μεταρρύθμιση του πεδίου παρέμενε ανεκπλήρωτο, ενώ οι συνθήκες για την ικανοποίησή του έμοιαζαν εντελώς ευνοϊκές.

Εμφανές είναι ότι η μέθοδος σύνταξης του νόμου που επέλεξε η νέα κυβέρνηση ήταν η επεξεργασία των διαφόρων, ενίοτε διαφορετικών και αντικρουόμενων, αιτημάτων από μια «κλειστή» ομάδα εργασίας. Βασικά χαρακτηριστικά της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής ήταν:

- η ιδεολογική και πολιτική ομοιογένεια των μελών της, αλλά και
- το εκπνεφρασμένο και πρακτικά εκδηλωθέν, τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, ενδιαφέρον τους για τη μεταρρύθμιση της Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Ο καθηγητής της έδρας της Μηχανικής στο ΑΠΘ Γεώργιος Λιάνης διατελούσε υφυπουργός Παιδείας, ο καθηγητής του ΕΜΠ και μέλος του Εκτελεστικού Γραφείου του ΠΑΣΟΚ Δημήτριος Ρόκος ήταν γενικός γραμματέας του ίδιου υπουργείου και από το 1982 έως και τα μέσα του 1984 και ο (πρώτος) πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ανωτάτης Παιδείας (βλ. και ΕΣΑΠ 1984, 10), ενώ ο μόνιμος επιμελητής της Φυσικομαθηματικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και πρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ Διονύσης Κλάδης ήταν σύμβουλος (ειδικός συνεργάτης) για θέματα Ανώτατης Εκπαίδευσης του υπουργείου Παιδείας. Ο τελευταίος μαζί με τον τότε επιμελητή της Νομικής και μέλος του Κ.Σ. του ΕΔΠ Ιωάννη Πανούση είχαν αποσπαστεί στο υπουργείο Παιδείας αμέσως μετά τις εκλογές.

Το βέβαιο είναι ότι η πρόθεση άμεσης θεσμοθέτησης ενός νέου πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας για τα ΑΕΙ που θα αποκρινόταν στο *Zeitgeist* (πνεύμα της εποχής) προϋπήρχε. Εμφορούσε μάλιστα, πριν ακόμα απ' την ανάληψη της εξουσίας, το λόγο ορισμένων από τους πρωταγωνιστές της σύνταξης του Ν. 1268/ 82. Σε εισήγησή του στα πλαίσια του σεμιναρίου «Προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας. 1974-1981», που διοργάνωσε το Κέντρο Μεσογειακών Μελετών στις 24 Σεπτεμβρίου του 1981 (εκ των βασικών think tank του ΠΑΣΟΚ), ο Γεώργιος Λιάνης επισημαίνει για πολλοστή φορά την ανάγκη ριζικής αναθεώρησης του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, αποφαινόμενος συγχρόνως ότι «το θεσμικό πλαίσιο των ΑΕΙ της Ελλάδας στηρίζεται σε δύο βασικά ξεπερασμένες και αναχρονιστικές έννοιες: τη λεγόμενη «ακαδημαϊκή αυτοτέλεια» και την καθηγητική έδρα, σαν τη βασική ακαδημαϊκή μονάδα.... (Η ακαδημαϊκή αυτοτέλεια) στην πράξη οδήγησε στην εμφάνιση μέσα στη ζωή της χώρας ενός καινούργιου σχεδόν αυτοδύναμου κατεστημένου - ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΙΚΟΥ....» (Λιάνης 1982, 88). Ένα μάγμα σημασιών που, κατά το μάλλον ή ήττον, είναι παρόν σε κάθε μεταρρυθμιστικό λόγο (εξουσία, αυτοτέλεια, κατεστημένο, αλλαγή), αναδύεται από τη σημαντική ομιλία του Λιάνη, προετοιμάζοντας το έδαφος και προοιωνίζοντας εξελίξεις. Η ρήξη με το μονοπώλιο της εξουσίας από το «καθηγητικό κατεστημένο», όπως αυτό έχει διαμορφωθεί εντός των ΑΕΙ, εμφορεί το λόγο των (τότε υποψήφιων) μεταρρυθμιστών. Εμφανίζεται δε ως μείζονα στόχευση και ανέκκλητο υπεσχημένο. Η πολιτική καλείται να επανεμπλακεί στα πανεπιστήμια με πιο διαφανείς όμως όρους. Αυτό που δείχνει ν' αλλάζει λίγο πριν από τη μεταρρύθμιση του '82, δεν είναι η ουσία της σχέσης κράτους - πανεπιστημίου, της οποίας βασικός όρος συγκρότησης παραμένει η εξουσία. Αλλάζει όμως η στρατηγική νομιμοποίησης των όρων της σχέ-

σης. Οι υποψήφιοι μεταρρυθμιστές αναγγέλλουν την είσοδο νέων «παικτών» στο εξουσιαστικό παίγνιο, προκειμένου το τελευταίο να πάψει να αποτελεί ευθεία συνάρτηση των επιλογών του «καθηγητικού κατεστημένου».

Πριν ακόμα συμπληρωθεί ο πρώτος χρόνος διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ, ο υπουργός Παιδείας Ελευθέριος Βερυβάκης καταθέτει στη Βουλή το σχέδιο νόμου-πλαισίου «για την οργάνωση και λειτουργία των ΑΕΙ» (20 Μαΐου 1982), με διακοινωμένο στόχο να ψηφιστεί στη διάρκεια εκείνης της συνόδου της Βουλής, ώστε να εφαρμοστεί ήδη από το επόμενο ακαδημαϊκό έτος. Η συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή αρχίζει στις 16 Ιουνίου 1982 με τη διαδικασία του επείγοντος. Ο υπουργός ΕΠΘ παρουσιάζοντας το νομοσχέδιο στο Κοινοβούλιο επεσήμανε ότι «*ανοίγει την πόρτα των διαδικασιών στη συμμετοχή, τη συναίνεση και τη συνευθύνη όλων των φορέων της πανεπιστημιακής κοινότητας.....Κατοχυρώνει τις ακαδημαϊκές ελευθερίες και το πανεπιστημιακό άσυλο κατά τρόπο νομικά επαρκή. Διευρύνει και ουσιαστικοποιεί την αυτοδιοίκηση των ΑΕΙ. Διαρθρώνει με σύγχρονο τρόπο τη δομή και τη λειτουργία του πανεπιστημίου, έτσι ώστε να θεμελιωθεί και να λειτουργήσει και στη χώρα μας το Πανεπιστήμιο των Ομάδων....*» (Βερυβάκης 1982, 587). Ο υφυπουργός Παιδείας Γ. Λιάνης και οι εισηγητές της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας (προεξαρχόντων των βουλευτών Στέφανου Τζουμάκα και Ειρήνης Λαμπράκη) αναλαμβάνουν, κατά μείζονα λόγο, την κοινοβουλευτική παρουσίαση και στήριξη του περιεχομένου του²⁴. Στην τελική διατύπωση του σχεδίου νόμου - πλαισίου για τα ΑΕΙ είχαν συμβάλει, εκτός από τους προαναφερθέντες, και οι συνταγματολόγοι Δημήτρης Τσάτσος και Ευάγγελος Βενιζέλος, για τη διασφάλιση της συνταγματικότητας των διαφόρων ρυθμίσεων που εισήγαγε ο νόμος. Για τον ίδιο σκοπό ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου είχε ζητήσει τη γνώμη τόσο του καθηγητή Δημήτρη Τσάτσου όσο και του έτερου επιφανούς συνταγματολόγου καθηγητή Αριστόβουλου Μάνεση. Παράλληλα, ο Ανδρέας Παπανδρέου ασκούσε έναν διακριτικό πλην ουσιαστικό έλεγχο στις διαδικασίες σύνταξης του νόμου μέσω κυρίως του νομικού του συμβούλου και μέλους του Πανεπιστημιακού Ομίλου καθηγητή Κασιμάτη.

Η κατάθεση, συζήτηση και ψήφιση του νομοσχεδίου στη Βουλή συνοδεύτηκαν από πλήθος αντιδράσεων. Το γεγονός ότι ο νόμος παρουσιάστηκε στη Βουλή χωρίς να έχει αλλάξει το συγκρουσιακό κλίμα με το «αντιδραστικό καθηγητικό κατεστημένο» ούτε και να έχουν εκλείψει οι βασικές εστίες της σύγκρουσης, δηλ. η καχυποψία και ο ανταγωνισμός αλλήλων²⁵, επέτεινε αλλά και νομιμοποίησε:

α) την κινητοποίηση των ομάδων ενδιαφέροντος προκειμένου να διεκδικήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, αλλά και

β) τις αντιδράσεις και επικρίσεις των θιγόντων από το περιεχόμενο του Νόμου.

24. Ας σημειωθεί ωστόσο ότι ενώ κατά την κατάθεση του νομοσχεδίου στη Βουλή, υπουργός Παιδείας ήταν ο Ελευθέριος Βερυβάκης, σύντομα τον διαδέχθηκε ο Απόστολος Κακλαμάνης, που υπογράφει και το τελικό κείμενο του (ψηφισθέντος) νόμου.

25. Συνθήκες, που αποτελούν και τις συνθήκες αιτίες μετατροπής μιας διαφοροποίησης σε εκτεταμένη σύγκρουση, κατά τον Thomas Hobbes.

Ο Νόμος ψηφίζεται εν μέσω (μιας ακόμα) απεργίας. Πρόκειται για την απεργία του ΕΔΠ, η οποία άρχισε την 1η Ιουνίου του 1982 και δημιούργησε συνεχείς αναβολές στις εξετάσεις μαθημάτων. Οι ίδιοι οι φοιτητές δεν διαμαρτυρήθηκαν γι' αυτήν την κινητοποίηση του ΕΔΠ, ενδεχομένως και στα πλαίσια της γνωστής «συμμαχίας» τους²⁶. Βασικά αιτήματα των 4.000 περίπου απεργών ήταν, μεταξύ άλλων:

- η ενισχυμένη συμμετοχή των φοιτητών στο Διοικητικό Συμβούλιο Τμήματος, γιατί θεωρούσαν ότι σε αυτό (λόγω της ευελιξίας του) θα μετατοπιζόταν τελικά το βάρος της λήψης αποφάσεων,
- να διαφοροποιηθεί το «μοντέλο μεταπτυχιακών σπουδών» ώστε να συνδεθεί με τις προπτυχιακές σπουδές.

Το αίτημα όμως που βρίσκεται ουσιαστικά στο κέντρο των κινητοποιήσεων του ΕΔΠ είναι να «βρεθεί ένας τρόπος έτσι ώστε όσοι ήδη κατέχουν τον τίτλο του καθηγητή να μην προωθούνται αυτοδίκαια στην κορυφή της πυραμίδας του νέου Πανεπιστημίου, ασχέτως ουσιαστικών προσόντων». Ουσιαστικά αυτό που ζητά το ΕΔΠ, έχοντας και τη συναίνεση της ΕΦΕΕ, είναι η κατάθεση του σχεδίου νόμου - πλαισίου, που είχε προτείνει το ΠΑΣΟΚ το 1978. Κι αυτό γιατί κρίνεται ότι με το κατατεθέν σχέδιο νόμου - πλαισίου δεν δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τον ουσιαστικό μετασχηματισμό της «επαγγελλόμενης δημοκρατικής αλλαγής στα πανεπιστήμια» σε πράξη. Η κυβέρνηση διαφωνεί. Ο Δημήτρης Ρόκος δηλώνει στο *Βήμα* της 4ης Ιουλίου του 1982 ότι «από τότε μέχρι σήμερα σημειώθηκαν πολλές εξελίξεις, ενώ παράλληλα βρεθήκαμε αντιμέτωποι με μια συνταγματική πραγματικότητα. Αντιληφθήκαμε ότι έπρεπε να κινηθούμε μέσα στα όρια του άρθρου 16 του Συντάγματος. Γιατί διαφορετικά η σκληρή αντίδραση του καθηγητικού κατεστημένου θα επεδίωκε με κάθε τρόπο να εμφανίσει το νόμο αντισυνταγματικό». Σε κάθε περίπτωση τα αιτήματα της ΕΦΕΕ και ειδικά το τελευταίο καταδεικνύουν τη διάσταση απόψεων μεταξύ καθηγητών και ΕΔΠ-ΕΦΕΕ. Μια διάσταση απόψεων που αγγίζει τα όρια της ευθείας σύγκρουσης, με (μάλлон ομολογημένο) αντικείμενο την νομή της εξουσίας.

Κύριοι εκφραστές των αντιδράσεων στο νόμο - πλαίσιο ήταν οι τακτικοί καθηγητές, με τη συνδρομή των ομότιμων καθηγητών (βλ. και επιστολή των τελευταίων στο *Βήμα* της 10ης Ιουνίου 1982). Μόλις άρχισε να διαρρέει το περιεχόμενο του νομοσχεδίου, συγκρότησαν εν τάχει Ενώσεις Καθηγητών με σαφή συνδικαλιστικό χαρακτήρα. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου στη Βουλή, 10μελής επιτροπή συνάντησε τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου. Ο τελευταίος τους συνέστησε να επισκεφθούν την πολιτική ηγεσία του υπουργείου Παιδείας και να εκθέσουν εκεί τις απόψεις τους.

Οι καθηγητές θεωρούσαν την κατάργηση της έδρας, τη θεσμοθέτηση οργάνων κεντρικού ελέγχου και εκπόνησης της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής (ΕΑΓΕ, ΕΣΑΠ) και

26. Χαρακτηριστική της εφεκτικής τους στάσης είναι η δήλωση του Πέτρου Παπακωνσταντίνου, μέλους του Κ.Σ. της ΕΦΕΕ, στο *Βήμα* της 4ης Ιουλίου 1982: «Κανένας σύλλογος δεν έθεσε τέτοιο ζήτημα (Σ.Σ. διαμαρτυρίας). Ούτε και στις Γενικές Συνελεύσεις των σχολών εκφράστηκε από το φοιτητικό κόσμο αγανάκτηση για τα κενά που είχαμε λόγω των απεργιακών κινητοποιήσεων του επιστημονικού διδακτικού προσωπικού. Άλλωστε μια απεργία δεν είναι δυνατό να καταδικάζεται από τα αποτελέσματά της».

τις διατάξεις για την αυξημένη συμμετοχή του ΕΔΠ και των φοιτητών στα όργανα διοίκησης ως εγκλήματα καθοσίωσης. Μάλιστα με κοινή ανακοίνωση που εξέδωσαν οι Ενώσεις των Καθηγητών την 8η Ιουνίου του 1982, με βάση τα πορίσματα του Συνεδρίου που είχαν οργανώσει το Μάη στο ξενοδοχείο «Κάραβελ», προειδοποιούσαν ότι: «θα υπερασπιστούν αποφασιστικά το χώρο των ΑΕΙ και τα δικαιώματά τους, που απορρέουν από την ιδιότητά τους ως ακαδημαϊκών διδασκάλων με κάθε μέσο που τους παρέχει το Σύνταγμα και οι νόμοι του κράτους» (Το Βήμα της 9ης Ιουνίου 1982). Την ένταση των αντιδράσεων της πλειοψηφίας των καθηγητών καθιστά ευεξήγητη η ανασκόπηση του μέχρι τότε ρόλου τους²⁷. Το 1982 υπήρχαν 900 καθηγητές στα ελληνικά πανεπιστήμια, οι οποίοι ήσαν στη μεγάλη τους πλειοψηφία μέλη των συμβουλίων των κρατικών οργανισμών. Αυτό το γεγονός τους καθιστούσε αυτόχρονα «σε θέση να επηρεάζουν τις διαδικασίες επίλυσης σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων και την προώθηση της επιστημονικής έρευνας» (Φάτσης 1982). Παράλληλα διατηρούσαν το προνόμιο της άσκησης εξωπανεπιστημιακής (επαγγελματικής) δραστηριότητας, καταλαμβάνοντας συχνά νευραλγικές θέσεις στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Οι πολυσχιδείς δραστηριότητές τους δημιουργούσαν προβλήματα στη λειτουργία των πανεπιστημίων (βλ. αναλυτικά Παπαδάκης 2001β, 465-467).

Παρ' όλα αυτά, η σπανιότητα του τίτλου του καθηγητή δεν έπαυε να ενισχύει περισσότερο το κύρος αλλά και την ισχύ τους, τόσο ενδοσυστημικά όσο και εξωσυστημικά. Άλλωστε η συνάρτηση της εξέλιξης αλλά και της επαγγελματικής τύχης των «ανηκόντων» στην έδρα βοηθών, επιμελητών, επιστημονικών συνεργατών από τις επιλογές του καθηγητή - κατόχου της έδρας διαμόρφωνε μια πολύ συγκεκριμένη εξουσιαστική πυραμίδα στα ΑΕΙ. Μ' αυτά και μ' αυτά καθίσταται εύληπτο το γιατί μόλις διέρρευσε το περιεχόμενο του σχεδίου (τότε) νόμου - πλαισίου, που καταργούσε πολλά από τα προαναφερθέντα προνόμια (βλ. αναλυτικότερα Παπαδάκης 2001β, 467), οι καθηγητές έσπευσαν να δημοσιοποιήσουν την αντίθεσή τους. Ενωμάτωσαν μάλιστα στον καταγγελτικό τους λόγο τις θεμιτοποιημένες κοινωνικές αναπαραστάσεις δεκαετιών, προβάλλοντας κάποιες φορές επιχειρήματα αμφιβόλου ποιότητας. Χαρακτηριστική είναι η θέση των καθηγητών ότι η (καταργούμενη με τον νόμο - πλαίσιο) εξωπανεπιστημιακή απασχόληση «επιπυγχάνει την σύζευξιν των θεωρητικών γνώσεων με την ζώσαν πραγματικότητα και εμπλουτίζει τας γνώσεις του (Σ.Σ., του καθηγητή) τας οποίας προσφέρει εις τους φοιτητάς» (βλ. Φάτσης 1982β).

Ο νόμος - πλαίσιο έδειχνε να θίγει τα θεμέλια της προαναφερθείσας θεμιτοποίησης. Οι στρατηγικές υπεράσπισης στις οποίες κατέφυγαν προσδιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από ό,τι αυτοί προσέλαβαν-αντιλήφθηκαν ως αξιόπιστη απειλή. Γι' αυτό και δεν

27. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι δεν αντιδρούσε το σύνολο των καθηγητών στο Νόμο. Μερίδα καθηγητών στήριξε την επιχειρούμενη μεταρρύθμιση και το νόμο - πλαίσιο με δηλώσεις στον Τύπο, άρθρα και κυρίως με την απρόσκοπτη εφαρμογή των διατάξεων και κυρίως του πνεύματος του Νόμου στην καθημερινή πανεπιστημιακή πρακτική. Στο σημείο αυτό περιοριζόμαστε να αναφέρουμε τη διακήρυξη την οποία υπέγραψαν 170 καθηγητές (εν ενεργεία και ομότιμοι) και εντεταλμένοι υφηγητές λίγες μέρες πριν κατατεθεί το νομοσχέδιο στη Βουλή και ενώ σε μεγάλο βαθμό είχε γνωστοποιηθεί το περιεχόμενό του.

δίστασαν εξαρχής να διακοινώσουν τις προθέσεις τους έναντι του σχεδίου νόμου - πλαισίου, αποσκοπώντας κυρίως στην αναβολή της συζήτησής του στη Βουλή. Η άσκηση καθολικής κριτικής στο Νόμο προκάλεσε μάλιστα την οργίλη αντίδραση του ΥΠΕΠΘ, που διά στόματος του γενικού γραμματέα καθηγητή Ρόκου θα κάνει λόγο για «μύδρους του καθηγητικού κατεστημένου» (*Το Βήμα* της 4ης Ιουλίου 1982).

Συνολικά επικριτική ήταν και η στάση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Ιδιαίτερη ήταν όμως η σφοδρότητα των επικρίσεων που αφορούσαν στη θεσμοθέτηση των δυο υπε-ροργάνων εκπόνησης και ελέγχου της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ανώτατη Εκπαίδευση (δηλαδή της ΕΑΓΕ και του ΕΣΑΠ). Μάλιστα ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, σχολιάζοντας το ΕΣΑΠ, έκανε λόγο για «*θεσμό που έρχεται σε αντίθεση προς την ουσιαστική πνευματική αυτοτέλεια των Ανωτάτων Ιδρυμάτων*» (βλ. *Βουλή των Ελλήνων* 1982). Παράλληλα ο Θ. Σοφούλης «κατήγγειλε» ότι ο «*θεσμός της ΕΑΓΕ είναι σχεδόν αυτούσια εισηγμένος από το αντίστοιχο νομοσχέδιο του '81 στην Τουρκία του Εβρέν*» (βλ. *Βουλή των Ελλήνων* 1982). Την επομένη της ψήφισης του νόμου - πλαισίου, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Ευάγγελος Αβέρωφ, συνοψίζοντας τις θέσεις που εξέφρασαν οι βουλευτές του κόμματός του στη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή, μέμφει «*την Κυβέρνηση (που) φέρει βαρύτατη ευθύνη γιατί με τον Νόμο αυτόν α) θέτει υπό έλεγχο την έρευνα, την διδασκαλία, την εκλογή των καθηγητών στα ΑΕΙ, καταλύει τις Ακαδημαϊκές ελευθερίες και τραυματίζει θανάσιμα την επιστήμη, γιατί επιστήμη χωρίς ελευθερία δεν υπάρχει β) δημιουργείται το πανεπιστήμιο της υποβάθμισης των σπουδών...*». Επιμέρους αντιδράσεις υπήρξαν και από άλλους φορείς. Έτσι τόσο το ΤΕΕ όσο και η ΕΦΕΕ διαμαρτύρονται γιατί η κατοχύρωση του πανεπιστημιακού ασύλου, όπως επιχειρείται από το Ν. 1268/82, δεν θεωρείται πλήρης.

Οι αντιδράσεις δεν έμειναν στις ανακοινώσεις, στην έκφραση της δυσφορίας για την ψήφιση του νόμου - πλαισίου και στην επίδειξη απροθυμίας στην εφαρμογή των διατάξεών του. Ειδικά στην περίπτωση των καθηγητών έλαβαν πιο ουσιαστικές διαστάσεις. Οι πρυτανικές αρχές του Πολυτεχνείου παραπήθηκαν σε ένδειξη διαμαρτυρίας, αναγκάζοντας την κυβέρνηση να κάνει λόγο για «*προσπάθεια παρεμπόδισης του έργου της αλλαγής*». Μάλιστα διά στόματος του υπουργού Παιδείας Απόστολου Κακλαμάνη, η κυβέρνηση προειδοποιεί ότι «*το κλίμα στα ελληνικά πανεπιστήμια είναι και θα είναι τέτοιο ώστε να μην ευνοούνται ενέργειες παρεμπόδισης του έργου της αλλαγής. Ανεξάρτητα απ' αυτό πάντως, η κυβέρνηση είναι σε θέση να περιφρουρήσει το έργο αυτό... μέσω και των ασφαλιστικών δικλείδων που ο ίδιος ο Νόμος παρέχει, είτε με άλλες πρωτοβουλίες*» (Κακλαμάνης 1982). Οι τακτικοί καθηγητές προσέφυγαν στο ΣτΕ αμφισβητώντας τη συνταγματικότητα του Νόμου στο σύνολό του. Οι συνταγματολόγοι Τσάτσος και Βενιζέλος υπερασπίστηκαν το Νόμο, ο οποίος τελικά κηρύχθηκε συνταγματικός (3 Νοεμβρίου 1983), εκτός από τη διάταξη που παρείχε τη δυνατότητα άμεσης καθηγητικοποίησης (στη θέση του επίκουρου καθηγητή) στους επιμελητές, που είχαν ωστόσο μονιμοποιηθεί με το Ν. 815/78²⁸.

28. Τις μέρες εκείνες έλαβαν χώρα και άλλες ενδιαφέρουσες εξελίξεις. Στις 26 Οκτωβρίου του

Η κυβέρνηση δεν έμεινε φυσικά μόνο στη συνταγματική «οχύρωση» του Νόμου. Επέμεινε στην αυστηρή τήρηση του χρονοδιαγράμματος εφαρμογής του νόμου - πλαισίου σε όλα τα Ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης της χώρας. Κατέφυγε παράλληλα και σε άλλες στρατηγικές προάσπισης του νόμου - πλαισίου, νομιμοποίησής του, ανάδειξης της μεταρρυθμιστικής δυναμικής του και διασφάλισης της (ει δυνατόν) απρόσκοπτης εφαρμογής του. Εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης αναλύουν την κατάσταση στο ελληνικό πανεπιστήμιο όπως διαμορφώνεται μετά την ψήφιση και την εκκίνηση του εγχειρήματος εφαρμογής του Νόμου σε εκδηλώσεις, συνέδρια και ημερίδες εντός και εκτός Ελλάδος (π.χ. στη σχετική εκδήλωση των ελλήνων πανεπιστημιακών Γαλλίας στο Παρίσι το Φλεβάρη του 1983). Καταφεύγουν ακόμα και σε ομιλίες στα πλαίσια των προγραμμάτων επιμόρφωσης στελεχών δημόσιας διοίκησης, για την ανάλυση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Τέλος, συνεχίζεται, μετά την ψήφιση του νόμου - πλαισίου, η εκπόνηση των απαραίτητων ερμηνευτικών εγκυκλίων και η έκδοση των αναγκαίων προεδρικών διαταγμάτων, ώστε να καταστεί όσο το δυνατόν ταχύτερη η μετάβαση από το παλιό θεσμικό καθεστώς στο νέο.

Ήδη, όμως, η κρίση συνταγματικότητας είχε καθυστερήσει την εφαρμογή του Νόμου. Επιπρόσθετα επέτρεψε την ανάδυση διαφορετικών ενίοτε και αλληλοσυγκρουόμενων ερμηνειών του. Μάλιστα ζήτημα συνταγματικότητας θα εγερθεί ξανά για το νόμο - πλαίσιο (1983-1984). Η συζήτηση θα εστιαστεί στη διάταξη που επιτρέπει την συμμετοχή του διοικητικού προσωπικού στη διαδικασία εκλογής πρυτάνεων. Ο Άρειος Πάγος θα κρίνει το νόμο - πλαίσιο συνταγματικό εν όλω (απόφαση 1314/1984 του Α' Τμήματος του Αρείου Πάγου). Το Συμβούλιο της Επικρατείας, αντίθετα, κρίνει τη διάταξη αντισυνταγματική και ακυρώνει τις πρυτανικές εκλογές που είχαν λάβει χώρα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο ΑΠΘ, στο ΕΜΠ και στο Πανεπιστήμιο Θράκης (Ολομέλεια του ΣΤΕ, αποφάσεις 2805, 2808, 2810, 2786, 2787 και 2788/1984). Το υπουργείο Παιδείας, προκειμένου να αντιμετωπίσει το κενό εξουσίας και τις συναφείς δυσλειτουργίες που δημιουργούσε μια τέτοια απόφαση στα ΑΕΙ, δεν καταφεύγει στη συνήθη από το παρελθόν τακτική της «θεμπής παρανομίας» (δηλαδή τη διατήρηση των έκπτωτων πρυτανικών αρχών). Αντίθετα, ο υπουργός Παιδείας εκδίδει απόφαση σύμφωνα με την οποία καλούνται οι Σύγκλητοι των ΑΕΙ, των οποίων οι πρυτανικές εκλογές είχαν ακυρωθεί από το ΣΤΕ, «να συνέλθουν....και να εκλέξουν μέσα σε δέκα ημέρες από την πρόσκληση, με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών τους, προσωρινό πρύτανη και προσωρινούς αντιπρυτάνεις που θα ασκούν τα καθήκοντα του πρύτανη και των αντιπρυτάνεων» (Υπουργ. Απόφαση Β2/4783, της 2ας Ιουλίου 1984). Το ζήτημα της συνταγματικότητας του Νόμου παραπέμφθηκε τελικά στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, μετά τις αντιφατικές αποφάσεις που εξέδωσαν ο

1983 ο Δ. Ρόκος υποχρεώνεται σε παραίτηση. Την επομένη της εκδίκασης του Νόμου στο ΣΤΕ (4 Νοεμβρίου 1983), ο τότε υφυπουργός ΕΠΘ Στ. Παπαθεμελής και ο νέος Γ. Γ. Κ. Μπέης ανακοινώνουν στους Κλάδη και Πανούση την αποχώρησή τους από το υπουργείο Παιδείας. Δεδομένου ότι και ο Γ. Λιάνης έχει προ πολλού φύγει από το υπουργείο αναβαθμιζόμενος σε υπουργό Έρευνας & Τεχνολογίας, ενάμιση χρόνο μετά την ψήφιση του Νόμου και ενώ τα ελληνικά πανεπιστήμια λειτουργούν βάσει αυτού, κανείς από την ομάδα που τον συνέταξε δεν παραμένει στο ΥΠΕΠΘ.

Άρειος Πάγος και το ΣτΕ, κατόπιν σχετικής αίτησης του υπουργού Δικαιοσύνης (29 Ιουνίου 1984). Η κυβέρνηση μάλιστα υπήρξε διάδικος στο ΣτΕ, υποστηρίζοντας τη συνταγματικότητα του Ν. 1268/82. Η απόφαση του ΣτΕ προκάλεσε τις αντιδράσεις του Εθνικού Συμβουλίου Ανώτατης Παιδείας (ΕΣΑΠ), της ΕΦΕΕ, του ΕΔΠ και άλλων φορέων (βλ. Πάντος 1984, 23). Η αντίδραση του ΕΣΑΠ προκάλεσε με τη σειρά της την αποχώρηση του εκπροσώπου της Νέας Δημοκρατίας, Γεωργίου Αναγνωστάκου, που κατήγγειλε ότι το ΕΣΑΠ λειτουργούσε με «παράνομη σύνθεση» (αφού σε αυτό συμμετείχαν οι προσωρινές πρυτανικές αρχές) και υπερέβη τα όρια των αρμοδιοτήτων του, τοποθετούμενο στο ζήτημα της συνταγματικότητας του Νόμου. Η εν λόγω αποχώρηση δεν εμπόδισε το ΕΣΑΠ να συνεδριάσει και να εκδώσει ανακοίνωση, στην οποία επιβεβαίωνε «ομόφωνα τη νομιμότητα της συγκρότησής του», διευκρίνιζε ότι θεωρούσε «ότι το σκεπτικό των αποφάσεων του Συμβουλίου Επικρατείας δεν είναι δεσμευτικό, επειδή υπάρχει αντίθετο σκεπτικό του Αρείου Πάγου...» και τόνιζε emphaticά ότι «προχωρεί στις εργασίες του, πάνω στη βάση του δημοκρατικού διαλόγου και της λαϊκής συμμετοχής, καθώς και όλων των άλλων δημοκρατικών θεσμών, που είναι κατακτήσεις του νόμου - πλαισίου για τη δομή και λειτουργία των ΑΕΙ» (βλ. ΕΣΑΠ 1984, 29).

Όλα τα προαναφερθέντα είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί, όπως ήταν φυσικό, πλήθος προβλημάτων στη λειτουργία των πανεπιστημίων με το νέο θεσμικό πλαίσιο και να ανασχεθούν οι οποιεσδήποτε προοπτικές επίτευξης συναίνεσης αλλά και συνεργασίας μεταξύ κράτους και καθηγητών της έδρας. Εξέθρεψε δε ακόμα περισσότερο το κλίμα ρεβανσισμού αλλά και συντεχνιασμού, το οποίο προϋπήρχε του Νόμου, αλλά αρδεύτηκε και νομιμοποιήθηκε από τις προαναφερθείσες συγκρούσεις. Οι ίδιοι οι συντάκτες του Νόμου θα ομολογήσουν λίγα χρόνια μετά ότι «δεν μπορέσαμε να αποστασιοποιηθούμε από αυτό το κλίμα τόσο κατά την περίοδο διαμόρφωσης του νόμου-πλαισίου όσο και στη συνέχεια κατά την περίοδο της εφαρμογής του... Και βέβαια οι πολεμικές αυτές συνθήκες μέσα σε κλίμα ρεβανσισμού και συντεχνιασμού, σε συνδυασμό και με τα όσα ήδη αναφέρθηκαν περί μη - νομιμότητας και μη - ετοιμότητας, δεν μπορούσαν παρά να οδηγήσουν τα πράγματα εκεί που τα οδήγησαν» (Κλάδης & Πανούσης 1989). Οι πόλοι της σύγκρουσης υπήρχαν ήδη από την πρώιμη μεταπολιτευτική περίοδο, το δε κράτος είχε αναλάβει άλλοτε ρόλο εταίρου - μετόχου στη σύγκρουση και άλλοτε διαμεσολαβητή με μεταβαλλόμενα κίνητρα κάθε φορά.

Conditio sine qua non για την επιτυχία ενός μεταρρυθμιστικού εγχειρήματος αποτελεί η κατασκευή των απαραίτητων συναίνεσεων (βλ. και Luhman 1990). Είναι προφανές ότι στην οικοδόμηση μιας τέτοιας συναινετικής συνθήκης δρούσαν αποτρεπτικά:

- η παγίωση των διαχωριστικών γραμμών (κυρίως ανάμεσα στις θεωρούμενες «προοδευτικές» δυνάμεις και στο «αντιδραστικό καθηγητικό κατεστημένο»),
- η νομιμοποιητική επίκληση αυτών των «γραμμών»,
- η ταυτιστική λογική των αναδυόμενων δυνάμεων (φοιτητών και ΕΔΠ) η οποία αντιμετώπιζε τη θεσμική αλλαγή, αλλά και τις πεφρασμένες προθέσεις εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού των νέων κυβερνώντων (βλ. Tsoucalas & Panagiotoroulou 1992), τόσο ως ιστορική ευκαιρία «τακτοποίησης λογαριασμών» όσο και

ως δυνατότητα θεσμοποίησης της οριστικής εκχώρησης μεγάλου τμήματος της εξουσίας που μέχρι τότε κατείχαν σχεδόν αποκλειστικά οι τακτικοί καθηγητές στις εν λόγω δυνάμεις,

- η ανακλαστική αντίδραση των καθηγητών της έδρας, τόσο σε αυτές τις προθέσεις μεταβολής του χάρτη κατανομής δυνάμεως εντός του πεδίου, όσο και στο ενδεχόμενο γενικευμένης εισόδου ταξικών «πληβείων» στο καθηγητικό σώμα.

Η συγκρουσιακή συνθήκη ενισχυόταν από το γεγονός ότι στο πανεπιστημιακό σύστημα περιλαμβάνονται ετερόκλητα στοιχεία με διαφορετικά, ενίοτε και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Τα στοιχεία αυτά είναι τόσο ενδοσυστημικά (τακτικοί καθηγητές, λοιπό καθηγητικό προσωπικό, ΕΔΠ, φοιτητές, διοικητικοί υπάλληλοι), όσο και εξωσυστημικά (όπως τα πολιτικά κόμματα που εκκινούν *a tergo*, μεταφέροντας όμως τη δράση τους εντός του πεδίου).

4. Θητεύοντας στο ανέφικτο: Μερικά συμπεράσματα για την σχέση πανεπιστημιακής μεταρρύθμισης και κοινωνικής αλλαγής, στην πρώτη μεταπολιτευτική 10ετία

«Στη φάση της διαμόρφωσης του νόμου - πλαισίου όλες οι επιμέρους ομάδες, χωρίς καμιά εξαίρεση, διεκδίκησαν την κατοχύρωση ή και τη βελτίωση της θέσης και της κατάστασης των μελών τους μέσα από τις μεταβατικές ρυθμίσεις», ενθυμούνται σχετικά οι Κλάδης και Πανούσης (1989). Πρόκειται για μια χαρακτηριστική έκφραση, σε μικρο-επίπεδο, του «μετα-ταξικού» (post - class), όπου τον τόνο στην κοινωνική - πολιτική αρένα δίνουν οι συγκροτημένες ή συγκροτούμενες ομάδες επιμέρους συμφερόντων. Οι ομάδες αυτές συνδέονται με το κράτος και τη διοίκηση χωρίς να δεσμεύονται προσδιοριστικά από αξιακά ή κανονιστικά πλαίσια. Τούτο συμβαίνει γιατί αυτό που προτάσσουν, στην πραγματικότητα, είναι η ικανοποίηση των (συχνά συντεχνιακών) αιτημάτων τους (βλ. Γκίβαλος 1997, 63- 64), έστω και εν ονόματι του «δημόσιου συμφέροντος». Η ισχυροποίηση και κυρίως η θεμιτοποίηση τέτοιων πρακτικών είναι χαρακτηριστικό των δυο τελευταίων δεκαετιών (για την ακρίβεια τέλη δεκαετίας '70, δεκαετίες '80 και '90).

Πρόκειται ουσιαστικά για την ανάδυση των «μερικών καθεστώτων» που χαρακτηρίζουν επιμέρους όψεις του «γενικότερου καθεστώτος» του δημοκρατικού πολιτεύματος. Οι μέτοχοι στο σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων στην περίπτωση της πανεπιστημιακής μεταρρύθμισης και η αλληλεπίδρασή τους με τα κόμματα²⁹ αλλά και την υπόλογη κεντρική κυβέρνηση δομούν τέτοια καθεστώτα (για μια αναλυτικότερη θεωρητική αντιδιαστολή γενικών και μερικών καθεστώτων βλ. και Schmitter 1992, 422- 449). Τα καθεστώτα αυτά με τη σειρά τους επιτρέπουν την έμπρακτη συνύπαρξη της επίκλησης καθολικά αποδεκτών αιτημάτων (εκδημοκρατισμός, ακαδημαϊκή αυτονομία και ελευθερία, κοινω-

29. Η αλληλεπίδραση αυτή διευκολύνεται από την «εγκαθίδρυση» του πλουραλιστικού κομματικού συστήματος - βασικού στοιχείου του «δημοκρατικού παιγνίου». Βλ. σχετικά Σωτηρόπουλος, Νικολακόπουλος & Λυριντζής 1996, 19- 20.

νική αλλαγή μέσω της πανεπιστημιακής μεταρρύθμισης) με την εμφάνιση μορφών συντεχνιακής δράσης (βλ. σχετικά Διαμαντούρος 1995, 33). Η Γ' Ελληνική Δημοκρατία εδραιώνεται τελικά όχι μόνο ως ένα γενικό καθεστώς αλλά και ως μια σύνθεση μερικών καθεστώτων, που αλληλεπιδρώντας δυναμικά (ενίοτε και συγκρουσιακά) εκφράζουν τις όψεις της. Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο δραστηριοποίησης των ομάδων ενδιαφέροντος, οι διεκδικήσεις των επιμέρους ομάδων αναφορικά με τη φύση και την ουσία της σχέσης κράτους και πανεπιστημίου, αλλά και τα ίδια τα συστατικά - προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής στην Ανώτατη Εκπαίδευση δείχνουν απόλυτα θεμιτές. Ενταγμένες όμως στο συγκεκριμένο ιστορικό - κοινωνικό συγκείμενο με τα έντονα συγκρουσιακά χαρακτηριστικά (στα οποία ήδη αναφερθήκαμε), απλά επέτειναν το ανταγωνιστικό πλαίσιο που είχε αναπτυχθεί εντός του πεδίου. Στην ενίσχυση του εν λόγω ανταγωνιστικού πλαισίου συνέβαλαν και οι ίδιες οι συνθήκες δόμησης ταυτότητας των εμπλεκομένων και νομιμοποίησής της. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις που προσδιόριζαν την ταυτότητα των καθηγητών από τη μια και των ΕΔΠ - φοιτητών από την άλλη μετέβαλαν τη διαφορετικότητα σε αντιστικτικότητα, νομιμοποιώντας εναντιωματικές δράσεις και στρατηγικές. Οι καθηγητές ήταν για τους εαυτούς τους οι ταγοί - θεματοφύλακες των θεσμών, αλλά για τους λοιπούς εμπλεκομένους ενσάρκωναν το ακαδημαϊκό κατεστημένο στην πιο συντηρητική εκδοχή του. Πρόκειται για την (όχι ασυνήθιστη) συνθήκη κατά την οποία η ταυτότητα κάποιου συγκροτείται (ή τουλάχιστον) επιβεβαιώνεται μέσα από την άρνηση της ταυτότητας των άλλων (Hobsbawm 1994, 547). Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι για την ταυτότητα των «εσω-ομάδων» είναι απαραίτητη η ύπαρξη «εξω-ομάδων», σε τέτοιο βαθμό ώστε εν ανάγκη οι τελευταίες χρειάζεται ακόμα και να εφευρεθούν (βλ. και Λαμπίρη - Δημάκη 2000, 200). Στη μελετώμενη περίπτωση τέτοια ανάγκη δεν παρέστη κατά κανέναν τρόπο. Οι «εξω-ομάδες» υφίσταντο και ήταν ήδη ισχυρές (τόσο για τους μεν όσο και για τους δε).

Οι προαναφερθείσες διεκδικήσεις επηρέαζαν καθοριστικά τις σχετικές εξελίξεις που λάμβαναν χώρα εκτός του πεδίου (διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής για την Ανώτατη Εκπαίδευση). Η αντίληψη της πολιτικής ως διαδικασίας διαμεσολάβησης για την επίλυση συντεχνιακών προβλημάτων, η οποία εμφανώς και αναπόφευκτα περιρρέει σε τέτοιου είδους διεκδικήσεις, αναπόφευκτα περιορίζει την γενικευτική αντίληψη περί δημοσίου συμφέροντος και επιτρέπει την παρείσφρηση μιας πιο περιοριστικής πρόσληψης της τελεολογίας της πολιτικής. Η εν λόγω πρόσληψη ουσιαστικά εμφοιλοχωρεί στη διαδικασία εμπλοκής των ενδιαφερομένων στη διαμόρφωση της πολιτικής (εκπαιδευτικής εν προκειμένω)³⁰. Η επίτευξη συναίνεσης, υπό όλες αυτές τις συνθήκες, ήταν όντως δύσκολη. Και γινόταν δυσκολότερη εξαπτίας της γενικότερης πολιτικής διάστασης που δεν θα μπορούσε παρά να έχει ένας Νόμος, ο οποίος άλλαζε μετά από μισό αιώνα έναν από τους σημαντικότερους θεσμούς - όρους συγκρότησης της ελληνικής κοινωνίας: το πανεπιστήμιο. Και το έκανε εν ονόματι της κοινωνικής αλλαγής.

Τελικά, λοιπόν, δεν κατέστη δυνατό να επιτευχθεί ούτε καν μια επίφαση αναστολής

30. Για το πρόβλημα της «αποπολιτικοποίησης» της πολιτικής με την έννοια του περιορισμού της αναφορικότητάς της στο δημόσιο συμφέρον βλ. και Μαλούτα - Παντελίδου 1990, 54-55.

των συγκρούσεων, ώστε να μπορέσει να κριθεί ο Νόμος εν πλήρει εφαρμογή και δράσει. Όλα τα παραπάνω δεν αναιρούν την όποια αξία του Νόμου, ούτε τις ανάγκες που επέβαλαν την προώθησή του και προσδιόρισαν και πολλά από τα χαρακτηριστικά του. Στάθηκαν όμως αρκετά για να υπονομεύσουν την αξιοπιστία της επαγγελίας του «τεχνοκρατικού εκσυγχρονισμού»³¹ (του οποίου παραδειγματικό σήμα αποτελούσε ο εν λόγω Νόμος) και να καταστήσουν ανέφικτη την ολοκληρωμένη και συναινετική εφαρμογή του Ν. 1268/82.

5. Είκοσι χρόνια μετά: Η «σιωπηρή» μεταρρύθμιση, οι νέες τάσεις και οι θεσμικές τους ανακλάσεις στο Πανεπιστήμιο της «Κοινωνίας της Γνώσης» - Καταληκτικές επισημάνσεις

Είκοσι χρόνια μετά την ψήφιση του (ακόμα ισχύοντος) Νόμου - Πλαισίου οι κεντρικές σημασίες, αλλά και οι ορίζουσες του περιεχομένου των όποιων μεταρρυθμιστικών ενεργημάτων, φαίνεται να έχουν υποστεί μια σειρά από ποικίλες ανασηματολογήσεις (σηματολογικές επαναδιευθετήσεις του Λόγου). Τέτοιου είδους ενδοσυλλογιστικές ή διασυλλογιστικές σηματολογικές ανατροπές (βλ. Παπαδόπουλος 1993, 19) συνοδεύουν τη μετάτωση από τα προτάγματα της πρώτης μεταπολιτευτικής δεκαετίας στο αίτημα για λειτουργικό εκσυγχρονισμό, τον καθαγιασμό της αποδοτικότητας και της βιωσιμότητας με τη σύγχρονη αμφισβήτηση των κοινωνικών διαστάσεων της ανώτατης εκπαίδευσης και τα νέα παραδείγματα στρατηγικού σχεδιασμού και ανάπτυξης στην «εποχή των ΕΠΕΑ-ΕΚ». Οι όροι της αρένας των κινήτρων (για να διασκευάσουμε τον Weber) δείχνουν να αναδιαμορφώνονται ριζικά, εμβαπτιζόμενοι στα νέα μεταφορνικά και μεταβιομηχανικά δεδομένα. Μια σειρά δομικών «μεταρρυθμίσεων» (ή ακριβέστερα διαρρυθμίσεων), συστοιχισμένων με τα προτάγματα διεθνών μορφωμάτων και οργανισμών, όπως η εισαγωγή προγραμμάτων σπουδών μικρής διάρκειας σε συνδυασμό με την εισαγωγή (ή το εγχείρημα εισαγωγής όπως στην ελληνική περίπτωση) προγραμμάτων διά βίου εκπαίδευσης (βλ. και Κλάδης, 2000, 466, OECD 1998 και CRE 1997), η διευρυμένη χρήση μεθόδων εκπαίδευσης από απόσταση (ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση) και η ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής του πανεπιστημίου στις διαδικασίες ταχύρρυθμης κατάρτισης, μέσω και της δημοσιοποιημένης πρόθεσης «υπέρβασης της υπάρχουσας σήμερα διάκρισης ανάμεσα στην αρχική εκπαίδευση και συνεχιζόμενη εκπαίδευση - κατάρτιση» (βλ. Τσαμασφύρος, 2000, 38), αποτελούν εκφάνσεις των προαναφερθεισών εξελίξεων. Πιο συγκεκριμένα τώρα:

Σε ό,τι αφορά την εισαγωγή της “διά βίου εκπαίδευσης” ως μεζονος project για τα ελληνικά πανεπιστήμια (μιας από τις σημαντικότερες πρόσφατες εξελίξεις), περιοριζόμαστε να επισημάνουμε ότι «οι λειτουργίες που θεωρείται ότι προσδεδεικτικά θα χαρακτηρίζουν τον διαμορφούμενο ενιαίο εκπαιδευτικό χώρο, στα πλαίσια της πραγμάτωσης της

31. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε από τον Απόστολο Κακλαμάνη για να ονοματίσει την επιχειρούμενη πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση, που συγκεφαλαιώθηκε με το Ν. 1268/ 82.

διά - βίου εκπαίδευσης, φαίνεται να είναι η ακαδημαϊκή (academic) και η επαγγελματική» (Γράβαρης & Παπαδάκης 2002). Η συγκεκριμένη αντίστιξη «επιμορφωτικού/ ακαδημαϊκού» αποτελεί το αφηγητικό αξίωμα του υπό συζήτηση σχεδίου νόμου του ΥΠΕΠΘ³² (του οποίου μέχρι πρότινος προνομιακός εταίρος για το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων διά βίου κατάρτισης και κατάρτισης ενηλίκων ήταν ο ΣΕΒ)³³. Συγκεκριμένα σύμφωνα με το Α.1, τα πανεπιστημιακά προγράμματα διά βίου εκπαίδευσης (ΠΔΕ) «μπορεί να έχουν είτε ακαδημαϊκό είτε επιμορφωτικό προσανατολισμό» (ΥΠΕΠΘ 2001, Α.1). Ο τελευταίος (προσανατολισμός) εδράζεται σ' έναν ακόμη διαφορικό διαμοιρασμό. Γίνεται πλέον λόγος για υψηλού επιπέδου επαγγελματική λειτουργία - professional και για τη χαμηλότερου επιπέδου επαγγελματική λειτουργία - vocational (Κλάδης 2000, 468 και ΥΠΕΠΘ 2001, Α1). Μέσα σ' ένα τέτοιο τριμερές πλαίσιο αναμένεται να αναπτυχθεί το project της διά βίου εκπαίδευσης, ενόσω η βελτιστοποίηση, η μεγιστοποίηση της αποδοτικότητας και η βιωσιμότητα αναγορεύονται σε υποστατικά κατηγορήματα του Νέου Πανεπιστημίου της Κοινωνίας της Γνώσης (βλ. και Papadakis 1998, 11- 55). Τα κριτήρια αξιολόγησης που προτείνονται για τα ΙΔΕ και ειδικότερα για τα ΠΔΕ είναι απολύτως ενδεικτικά. Σύμφωνα με το Α.9, τέτοια κριτήρια αποτελούν «η ζήτηση για φοίτηση», αλλά και το «επίπεδο και η προέλευση των φοιτητών», καθιστώντας αξιολογητές του περιεχομένου σπουδών που υλοποιούν οι θεωρητικά αυτόνομες ακαδημαϊκές μονάδες (Σ.Σ. τα Τμήματα), τους ενδιαφερόμενους εκπαιδευομένους, αλλά και τους «φορείς ενασχόλησης των αποφοίτων» (ΥΠΕΠΘ 2001, Α. 9, π. 1). Η ένθεση τέτοιων κριτηρίων σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη αναφορά σε κοινωνικά αποκλεισμένους, μακροχρόνια άνεργους, ΑμεΑ αποδυναμώνει την αντισταθμιστική - αναδιανεμητική προοπτική της πανεπιστημιακής εκδοχής της διά βίου εκπαίδευσης. Οι κοινωνικά ευπαθείς ομάδες μάλλον αποθαρρύνονται να συμμετάσχουν, τα πανεπιστήμια αποστρέφονται από το να εστιάσουν σε τέτοιες ομάδες και νομιμοποιείται μια έμμεση απίσχναση του δημόσιου χαρακτήρα της (ανώτατης εν προκειμένω) παιδείας, ενόσω η τελευταία αντιμετωπίζεται ως δυνάμει αντικείμενο ατομικής ιδιοποίησης.

32. Το ΥΠΕΠΘ έχει ήδη καταθέσει, ως κείμενο διαλόγου, σχετική πρόταση σχεδίου νόμου «για την οργάνωση και λειτουργία των Ινστιτούτων διά βίου εκπαίδευσης», την οποία συνέταξε 10μελής ομάδα ειδικών και δημοσιοποίησε τη 15η Νοεμβρίου του 2001. Οι περισσότερες από τις διατάξεις της εν λόγω πρότασης Σ/Ν θα ενσωματωθούν στο νομοσχέδιο για την «Αξιολόγηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης», το οποίο αναμένεται να ανακοινωθεί το Μάρτιο - Απρίλιο του 2003 (βλ. Παπαματθαίου 2003).

33. Ο ΣΕΒ έχει συμμετάσχει τα τελευταία χρόνια (1996-1998) στην υλοποίηση του έργου «Δημιουργία Συστήματος Multimedia για την κατάρτιση προσωπικού στη Διαχείριση της Ολικής Ποιότητας» (στα πλαίσια του Κοινωνικού Προγράμματος Leonardo Da Vinci), στο Πιλοτικό Πρόγραμμα με τίτλο «Σύνδεση Κατάρτισης και Απασχόλησης» που συγχρηματοδοτήθηκε από το ΕΚΤ (Σεπτ. '97 - Φεβρ. '98) και εποπτεύθηκε από τον ΟΑΕΔ, ενώ συχνότατα καταθέτει υπομνήματα σε αρμόδια υπουργεία, τα οποία αφορούν προτάσεις πολιτικής αναφορικά με τη σύνδεση απασχόλησης, συνεχιζόμενης εκπαίδευσης και διά βίου κατάρτισης, με χαρακτηριστικότερη την υποβολή υπομνήματος στο ΥΠΕΠΘ με θέμα την προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας προς τις διατάξεις της 2ης Οδηγίας 92/51/ΕΟΚ σχετικά με την πιστοποίηση κατάρτισης (1998). Βλ. αναλυτικότερα και Papadakis 2002.

Τέτοιες εξελίξεις φαίνεται να συνδέονται με τις προτεραιότητες ενός σιωπηρού αλλά εκτεταμένου μετασχηματισμού της Ανώτατης Εκπαίδευσης που λαμβάνει χώρα διεθνώς και που ζητάει τον επαναπροσδιορισμό προτεραιοτήτων ώστε αυτές να εντάσσονται «στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση», όπως επεσήμανε το Συμβούλιο για την Εκπαίδευση το Μάη του 2002 στις Βρυξέλλες και ενέταξε στην ανακοίνωσή της για τις προτεραιότητες του 2003 η Επίτροπος Vivian Reding (βλ. σχετικά Reding 2003). Έξι χρόνια μετά την προειδοποίηση - αναγγελία του ΟΟΣΑ περί αναπόφευκτων, ενίοτε και επιβεβλημένων, επιπτώσεων της αυξανόμενης ευελιξίας των αγορών στα «κατ' αυτόν» «σχεδόν κρατικά μονοπώλια» εκπαίδευσης (της Ανώτατης συμπεριλαμβανομένης/ βλ. ΟΟΣΑ, 1996, 72), το ΥΠΕΠΘ και δη η Ειδική Γραμματεία για τα ΕΠΕΑΕΚ, στα πλαίσια του Μέρους 2.2.α.: «Αναμόρφωση Προπτυχιακών Προγραμμάτων Σπουδών», επεσήμανε την ανάγκη «διαρκούς εκσυγχρονισμού, αποτίμησης/ αξιολόγησης και επανασχεδιασμού των προγραμμάτων ώστε να ανταποκρίνονται στη διαρκή αλλαγή των αναγκών της κοινωνίας και της οικονομίας» (ΥΠΕΠΘ & Ε.Ε./ ΕΚΤ 2002, 7)³⁴.

Προς επίρρωσιν των προαναφερθέντων οφείλουμε να αναφέρουμε ότι το 2000 το ερευνητικό πρόγραμμα των ΚΕΕ, ΥΠΕΠΘ και ΕΜΠ με τίτλο «Τα Πανεπιστήμια στη νέα χιλιετία» καταλήγει στην έκδοση συλλογικού τόμου με τα πορίσματα του προγράμματος και προτάσεις πολιτικής. Εκεί, μεταξύ άλλων, επισημαίνεται ότι «τα πανεπιστήμια θα πρέπει να προσαρμοστούν στη λογική της «δια βίου μάθησης», να προωθηθούν δηλαδή πυλατύτερα και πιο ευέλικτα προγράμματα σπουδών και να δημιουργηθούν ευέλικτες ακαδημαϊκές δομές και οργανώσεις. Για παράδειγμα, θα πρέπει να προωθηθεί η ακαδημαϊκή αναγνώριση της εργασιακής εμπειρίας του ατόμου, αλλά και η απλή εμπειρία της ζωής, που συσσωρεύεται σαν άτυπη γνώση καθώς κάποιος μεγαλώνει σε ηλικία» (Τσαμασφύρος, 2000, 41). Πρόκειται για αλλαγές που προτείνονται για την ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση, αξιοποιώντας και τη διεθνή εμπειρία, ήδη από το 2000. Στο υπό συζήτηση (και προταθέν το Νοέμβριο του 2001) σχέδιο νόμου για την οργάνωση της διά βίου εκπαίδευσης στην Ελλάδα περιλαμβάνονται διατάξεις που παρέχουν τη δυνατότητα υποκατάστασης διδακτικών ενοτήτων με τη «συναφή επαγγελματική εμπειρία» του εκπαιδευομένου, ταυτίζοντας ουσιαστικά τη θεωρητική - ερευνητική γνώση με την επαγγελματική εμπειρία (ΥΠΕΠΘ, 2001, Α.4. 7β). Με σχετική ασφάλεια μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι κάτι τέτοιο υπερβαίνει τα όρια μιας απλής «ιστορικής σύμπτωσης».

Κλείνοντας την αναφορά μας στον (ενδεχομένως επιβεβλημένο, ωστόσο ούτως ή

34. Στο εν λόγω ΕΠΕΑΕΚ εμφανίζεται η επιδίωξη για «ποιοτική αναβάθμιση των προγραμμάτων σπουδών σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης και του ανοίγματος της πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση μέσω μιας διαρκούς διαδικασίας εκσυγχρονισμού, αποτίμησης/ αξιολόγησης και επανασχεδιασμού των προγραμμάτων ώστε να ανταποκρίνονται στη διαρκή αλλαγή των αναγκών της κοινωνίας και της οικονομίας... Πιο συγκεκριμένα η βελτίωση του ΠΓΣ συνδέεται, μεταξύ άλλων, με την οργάνωση των σπουδών σε ολοκληρωμένους κύκλους μαθημάτων, την παρακολούθηση και καθοδήγηση των φοιτητών σε μικρές ομάδες, την ενίσχυση του εργαστηριακού - σεμιναριακού χαρακτήρα όλο και περισσότερων μαθημάτων και τη μύηση στην έρευνα» (ΥΠΕΠΘ & Ε.Ε./Ε.Κ.Τ. 2002, 7 & 8 αλλά και http://www.epeaek.gr/Proks04_2002.htm).

άλλως επιτελούμενο) μετασχηματισμό του ελληνικού πανεπιστημίου με τη θεσμική ένθεση της διά βίου εκπαίδευσης και κατάρτισης, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η έμφαση πλέον δίδεται στη διεύρυνση «του θεσμού του Ανοικτού Πανεπιστημίου»³⁵, ώστε κάθε ΑΕΙ να παρέχει εξ αποστάσεως εκπαίδευση, κυρίως με τη χρήση νέων τεχνολογιών» (Τσαμασφύρος 2000, 40). Το ΕΠΕΑΕΚ II αποσαφηνίζει ότι η διά βίου εκπαίδευση στην Ελλάδα σημαίνει πλέον τη λειτουργία του Ανοικτού Πανεπιστημίου και κυρίως τη δημιουργία των Ινστιτούτων διά βίου εκπαίδευσης (ΥΠΕΠΘ/ ΕΠΕΑΕΚ II, Μέτρο 2.5. http://195.167.92.227/epaeak/el/a_2_1_2_2_5.htm). Ενθαρρύνεται από το ΕΠΕΑΕΚ II η διευρυμένη συνεργασία μεταξύ των ελληνικών πανεπιστημίων, της αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων, προκειμένου να επιτευχθεί η «εναρμόνιση του εκπαιδευτικού συστήματος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με τις εξελίξεις και τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας και των νέων τεχνολογιών και στην αναβάθμιση και επέκταση δομών, μηχανισμών και διαδικασιών για τη σύνδεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την παραγωγική διαδικασία και την αγορά εργασίας» (ΥΠΕΠΘ/ ΕΠΕΑΕΚ II, Μέτρο 2.5. http://195.167.92.227/epaeak/el/a_2_1_2_2_5.htm)³⁶. Ήδη έναν από τους πέντε κεντρικούς άξονες προτεραιότητας του ΕΠΕΑΕΚ II για τη νέα προγραμματική περίοδο (2000-2006) αποτελεί η δέσμη δράσεων για την «Πρωώθηση και βελτίωση της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης στο πλαίσιο της διά βίου μάθησης» (ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 2/ βλ. <http://www.epaeak.gr/2osAxonas.htm>). Η δέσμη δράσεων που αφορά στα πανεπιστήμια έχει ως συνολικό προϋπολογισμό το ποσό των 85.702.336 ευρώ, που αποτελεί το 3,44 % του συνολικού προϋπολογισμού του ΕΠΕΑΕΚ II.

Σε συνέργεια και συμπληρωματικότητα με τα προαναφερθέντα ενεργήματα βρίσκονται πρωτοβουλίες, που υλοποιούνται με κοινοτικούς πόρους από το ΥΠΕΠΘ. Όπως ήδη αναφέραμε, με το Μέτρο.2.2. του ΕΠΕΑΕΚ II «Αναμόρφωση Προγραμμάτων Σπουδών - Διεύρυνση Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης» επιχειρούνται αφ' ενός μεν «η συνέχιση του εκσυγχρονισμού των προγραμμάτων σπουδών όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, που στοχεύει στην καλύτερη προετοιμασία των νέων να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, και αφ' ετέρου η διεύρυνση των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών με γνωστικά αντικείμενα προσαρμοσμένα στις νέες ανάγκες αγοράς εργασίας» (βλ. http://195.167.92.227/epaeak/el/a_2_1_2_2_2.htm). Η δόμηση και θεμιτοποίηση νέων γνωστικών, ακαδημαϊκών και ερευνητικών προτεραιοτήτων, χάριν της νέας οικονομίας και εν ονόματι της νέας «μαθησιακής σχέσης»³⁷, είναι περισσότερο από προφανής σε ένα μέ-

35. Το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) θεσμοθετήθηκε το 1992 (Ν. 2083/92, Α. 27), ιδρύθηκε το 1997 και άρχισε να λειτουργεί το 1998 (βλ. <http://www.eap.gr/general/general.htm> και Eurydice2000: 24 & 26).

36. Ας μην ξεχνάμε ότι η «απασχολησιμότητα και η οικονομική ανάπτυξη» είναι οι κεντρικές στοχεύσεις της μεταρρυθμιζόμενης Ευρωπαϊκής Ανώτατης Εκπαίδευσης (βλ. European Ministers of Education 1999, 1).

37. Όπως αυτή αναγγέλλεται ως θέσφατο της νεόδμητης «ατομικής απασχολησιμότητας» από την Commission: βλ. European Commission 1995, 2 & 14.

τρο, που χρηματοδοτείται με 355.569.000 ευρώ, καταλαμβάνοντας το 14,31 % του συνολικού προϋπολογισμού του ΕΠΕΑΕΚ II.

Βεβαίως η αναμόρφωση των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών σε συνδυασμό με την «αθρόα ίδρυση νέων τμημάτων», ειδικά μετά το 94/95 (βλ. και Πετραλιάς 1999, 75-89, αλλά και ΟΣΧΣ 2002) και ο συνακόλουθος δομικός μετασχηματισμός της Ανώτατης Εκπαίδευσης δεν αποτελούν τις μοναδικές συνιστώσες της επιτελούμενης «σιωπηρής μεταρρύθμισης». Νομοθετικά ενεργήματα όπως το Π.Δ. 380/89 και ο Ν. 1771/88 επιχείρησαν να εισάγουν μια σειρά μηχανισμών αξιολόγησης των μεταπτυχιακών σπουδών. Οι τάσεις αυτές συγκεφαλαιώθηκαν στο Ν. 2083/92. Στις διατάξεις που εμπεριέχονται στα Α. 10-14, που ρυθμίζουν τα των μεταπτυχιακών σπουδών και αντικαθιστούν τα Α. 26, 27 και 28 του Ν. 1268/82 (βλ. Κλάδης & Πανούσης 1998, 134), θεμιτοποιείται η εγκαθίδρυση μιας εσωτερικής ιεραρχίας μεταξύ των γνωστικών αντικειμένων που θεραπεύουν τα Τμήματα. Ρυθμίσεις, όπως αυτή του Α.11, π. 4, η οποία ορίζει ότι «το ΥΠΕΠΘ χρηματοδοτεί κατά προτεραιότητα Π.Μ.Σ., τα οποία εντάσσονται στο πλαίσιο επιστημονικών τομέων προτεραιότητας, που καθορίζονται με αποφάσεις του υπουργού ΕΠΘ», βρήκαν τη λειτουργική τους συνέχεια στις προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη χρηματοδότηση έργων στα πλαίσια των ΕΠΕΑΕΚ I και ΕΠΕΑΕΚ II. Στο δεύτερο μάλιστα διευκρινίζεται ότι η κατανομή πόρων για τα ΠΜΣ γίνεται πλέον στη βάση των κριτηρίων «της ποιότητας και αναγκαιότητας –ως προς τις επαγγελματικές διεξόδους που παρέχουν–», αλλά και της δημιουργίας «νέων προγραμμάτων που θα κριθεί ότι απαιτούνται για τη στελέχωση της αγοράς εργασίας» (βλ. http://www.epeaek.gr/epeaek/el/a_2_1_2_2_2_3.htm). Στο σχετικό Συμπλήρωμα Προγραμματισμού και δη στο τμήμα του που αφορά στην Ενέργεια 2.2.3. («Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών»), η «ανταγωνιστικότητα» αποτελεί κομβικό σημείο, αλλά και κριτήριο αξιολόγησης³⁸ (βλ. ΥΠΕΠΘ 2003, 92- 93).

Παράλληλα το Α. 24 του Ν. 2083/92, που προέβλεπε τη σύσταση Επιτροπής Αξιολόγησης του Έργου των ΑΕΙ³⁹, αναμορφώθηκε με το Ν. 2327/95 που παραχωρεί την αρμοδιότητα της αξιολόγησης των ΑΕΙ στο Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας. Τα εν λόγω νομοθετικά ενεργήματα απόηχαν μέχρι και την εκκίνηση του ΕΠΕΑΕΚ II. Στα πλαίσια του τελευταίου η αξιολόγηση του έργου των πανεπιστημίων επιχειρείται να υλοποιηθεί με μια σειρά έμμεσων ρυθμίσεων. Ενδεικτικά, λοιπόν, αναφέρουμε ότι στις περισσότερες προτεινόμενες δράσεις των πανεπιστημίων (έργα αναμόρφωσης ΠΠΣ, πρακτική άσκηση φοιτητών, αναμόρφωση ΠΜΣ κ.ά.) κριτήριο αξιολόγησης, πέραν των τυπικών δεσμών κριτη-

38. Ο όρος ανταγωνιστικότητα αναφέρεται 4 φορές σε 1,5 σελίδα!

39. Ανάλογες εξελίξεις είχαν σημειωθεί το 1988 στη Μ. Βρετανία με την Educational Reform Act, που κατήργησε το Universities Grants Committee και θεσμοθέτησε τα Higher Education Funding Councils, των οποίων τα μέλη «διορίζονται από τον υπουργό Παιδείας και οι πανεπιστημιακοί αποτελούν μειοψηφία στη σύνθεσή τους» (Cowen 2001, 108). Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα «τα πανεπιστήμια (να) ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την εξασφάλιση οικονομικών πόρων από τα HEFCs, με βάση έναν εθνικό αλγόριθμο», ωθούμενα στη δημιουργία μιας διαχειριστικής κουλτούρας (managerial culture) που ενδέχεται να επηρεάσει την αυτονομία τους (Cowen 1991).

ρίων που αφορούν στην «πληρότητα» και «ωριμότητα» του έργου, δηλαδή στην αναγκαία αλλά και περίπου αυτονόητη συστοίχιση της προτεινόμενης πράξης με τους στόχους του μέτρου και την επάρκεια του φορέα να το υλοποιήσει, η κρίσιμη δέσμη κριτηρίων και αυτή τελικά που διαφοροποιεί τις προτεινόμενες πράξεις μεταξύ τους είναι η «σκοπιμότητα - βιωσιμότητα» της πράξης. Η συγκεκριμένη «καταλαμβάνει» το 35%- 40% της τελικής βαθμολογίας και (δεδομένου του τυπικού χαρακτήρα των λοιπών κριτηρίων) συμβάλλει καθοριστικά στην ταξινόμηση, άρα και στη χρηματοδότηση των έργων (βλ. ενδεικτικά ΥΠΕΠΘ & Ε.Ε./ ΕΚΤ 2002, 26- 27). Από αυτό το 35%, το 25% αφορά

- στις επιπτώσεις στην οικονομία και την απασχόληση («σύγκριση κόστους/ οφέλους» 5%),
- στη βιωσιμότητα της πράξης, δηλ. στην αξιολόγηση του παρατιθέμενου «οικονομικού πλάνου ή οικονομοτεχνικής μελέτης» που αποδεικνύουν ότι το χρηματοδοτούμενο έργο συγκροτεί «οικονομικά βιώσιμη δομή» (5%),
- στην ποσοτικοποίηση των στόχων απόδοσης του Υποέργου (15%), δηλ. στη δημιουργία δεικτών εκροών και αποτελέσματος (7%) και στη δόμηση συστήματος παρακολούθησης ή και μέτρησης (8%).

Παράλληλα το ΥΠΕΠΘ προωθεί σχέδιο νόμου για τη δημιουργία Εθνικού Συστήματος Αξιολόγησης της Ανώτατης Εκπαίδευσης, ενώ πολύ πρόσφατα τα ελληνικά πανεπιστήμια εκλήθησαν να εκπονήσουν και να υποβάλουν «Στρατηγικά και επιχειρησιακά Σχέδια Ανάπτυξης» για την περίοδο 2002-2012, στα πλαίσια του ΕΠΕΑΕΚ II και πιο συγκεκριμένα στα πλαίσια του έργου «Αξιολόγηση της Ανώτατης Εκπαίδευσης». Το τελευταίο «αποσκοπεί στην προετοιμασία του εδάφους και στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων που θα κάνουν δυνατή στη συνέχεια την αποτελεσματική ενεργοποίηση του συστήματος διασφάλισης και αξιολόγησης της ποιότητας της Ανώτατης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα» (πράξη 2.1.2.: «Στρατηγικός και χωροταξικός σχεδιασμός»/ βλ. αναλυτικότερα ΚΕΕ, ΥΠΕΠΘ & Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο 2002, 3). Πρόκειται μάλιστα για έργο που «αναπτύσσεται ανεξάρτητα από τις διαδικασίες του διαλόγου που βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη με τα ιδρύματα για τη διαμόρφωση του νομοθετικού πλαισίου που θα διέπει το προαναφερθέν σύστημα» (ΚΕΕ, ΥΠΕΠΘ & Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο 2002, 3).

Όλα αυτά συμβαίνουν, χωρίς ωστόσο ο (όποιος) σχετικός δημόσιος διάλογος σε μια χώρα με εμφανές έλλειμμα κουλτούρας αξιολόγησης του πανεπιστημιακού έργου (βλ. Eurydice 1998) να συστρέφεται γύρω από κρίσιμα ρεαλιστικά ερωτήματα, όπως

- πώς πραγματικά προσδιορίζεται η ποιότητα και ποια η σχέση της με την αποτελεσματικότητα και πώς αναμένεται να καταστεί μετρήσιμη, άρα και
- προς ποιο σύστημα «διασφάλισης ποιότητας» οδεύουμε και πώς αντιμετωπίζουμε το ενδεχόμενο του μετασχηματισμού των πανεπιστημίων σε κέντρα (μετρήσιμης) αριστείας, πλήρως προσαρμοσμένων σε συγκεκριμένα standards ποιοτικής αριστείας (quality excellence), τα οποία συνήθως αναδύονται από τη νεότευκτη θεμελιακή επαλληλία μεταξύ μετρήσιμου ανθρώπινου κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης {contribution of human capital to economic growth/ βλ. OECD, 2001: ειδικά

κεφ. Α3 (σσ. 48- 52) και Β (σσ. 53-118) και για την Ελλάδα βλ. Ψαχαρόπουλος, 2000, 550- 551},

- αν πρόκειται ν' ακολουθήσουμε τη διεθνή τάση αναπροσαρμογής των συστημάτων από *συστήματα διασφάλισης ποιότητας* –στην κατεύθυνση της ικανοποίησης του «πελάτη»– σε *συστήματα διαχείρισης ποιότητας* και δη συστήματα ολικής διαχείρισης ποιότητας⁴⁰, που εδράζονται στην αρχή της μεγιστοποίησης των ωφελημάτων προς όλες τις ενδοοργανισμικές και εξωοργανισμικές κατευθύνσεις και στη βελτίωση της διαδικασίας παροχής στήριξης σε όλα τα επίπεδα της ιεραρχίας στον οργανισμό (κάθετη προσέγγιση/ βλ. και Λογοθέτης 1993, 15-20),
- ποια θα είναι η σχέση ενός τέτοιου συστήματος ποιότητας με το ήδη λειτουργούν από το 1994-95 Πρόγραμμα Πανεπιστημιακής Αξιολόγησης (Institutional Evaluation Programme) της C.R.E., αλλά και με δημοφιλή μοντέλα αξιολόγησης και ελέγχου ποιότητας, όπως το SWOT, που ήδη δοκιμάζονται σε πιλοτική μορφή με τη συμμετοχή και ελληνικών ιδρυμάτων, αλλά και τα Δίκτυα NARIC και ENIC (βλ. και Παπαδάκης 2003, 170-171),
- πώς θα αξιοποιηθούν οι εκθέσεις Αποτίμησης του Εκπαιδευτικού και Ερευνητικού Έργου, τις οποίες ωστόσο συνέταξαν 9 ελληνικά πανεπιστήμια και 44 πανεπιστημιακά τμήματα μέχρι και το 1999- 2000 (Ρηγάτου 2002, 231), στα πλαίσια του ΕΠΕ-ΑΕΚ Ι (Ενέργεια 4.1.γ.).

Με δεδομένο ότι «η πολιτική δέσμευση που έχουν αναλάβει οι υπουργοί Παιδείας των 29 χωρών που υπέγραψαν την Διακήρυξη της Μπολόνια είναι να έχει επιτευχθεί μέχρι το έτος 2010 η μέγιστη δυνατή σύγκλιση των εθνικών συστημάτων στο κοινό πλαίσιο που προσδιορίζει ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης» (Κλάδης 2000β, 20), ο διάλογος για την Μπολόνια έχει (ή θα όφειλε να έχει) ιδιαίτερη πολιτική και θεσμική βαρύτητα. Στην πραγματικότητα, ο διάλογος για την εφαρμογή της Διακήρυξης της Μπολόνια στην ελληνική πανεπιστημιακή πραγματικότητα ξεκίνησε το ακαδημαϊκό έτος 2000-2001 μέσα από *fora*⁴¹. Το γεγονός ότι η ελληνική αντιπροσωπεία πέτυχε στην Πράγα την απόσυρση «ενοχλητικών» διατάξεων όπως η διενέργεια μεταπτυχιακών σπουδών από τα ΤΕΙ και ο περιορισμός των Κέντρων Ελευθέρων Σπουδών (που ευνοούν τις «χώρες εξαγωγής») δεν μπορεί να οδηγήσει στην παράκαμψη του μείζονος διακυβεύματος. Η Διακήρυξη της Μπολόνια κωδικοποιεί στόχους που σε κάποιες χώρες έχουν ήδη επιτευχθεί και οπωσδήποτε «προσιδιάζουν» στα εκεί ακαδημαϊκά πανεπιστημιακά περιβάλλοντα, ενώ είναι αναντίστοιχοι με άλλα εθνικά ακαδημαϊκά περιβάλλοντα (π.χ. Βέλγιο/ βλ. Charlier 2003) ή προϋποθέτουν την «ταχεία» κατασκευή αμφιλεγόμενων συναινέσεων ως προς το

40. Μεταξύ αυτών το ευρωπαϊκό EFQM, το οποίο επενδύει στην κοινωνική αποτελεσματικότητα, και το αμερικάνικο Malcolm Baldrige, το οποίο προκρίνει την αποτελεσματικότητα της διαχείρισης ανθρωπίνων πόρων (βλ. και Γεωργίου 2002, 1, Demning 1993).

41. Ενδεικτικά αναφέρουμε το Διεθνές Συνέδριο «Η Διακήρυξη της Μπολόνια και η ελληνική προσέγγιση», που διοργανώθηκε από το ΥΠΕΠΘ τον Ιανουάριο του 2001 στην Αθήνα, και το Βοιόγνα Follow Up Seminar με θέμα τη «Διερεύνηση των Κοινωνικών Διαστάσεων του πεδίου της Ευρωπαϊκής Ανώτατης Εκπαίδευσης», στην Αθήνα το Φεβρουάριο του 2003.

ρυθμό και την ποιότητα των αλλαγών, που θα επιτρέψουν την πολυσυζητημένη «σύγκλιση», από την άποψη της διασφάλισης της «συμβατότητας και της συγκρισιμότητας» (βλ. European Ministers of Education 1999). Κι όλα αυτά σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, στην οποία η κινητικότητα των καθηγητών της σε ευρωπαϊκά ιδρύματα μειώνεται (από 24 ημέρες παραμονής σε ιδρύματα του εξωτερικού το 1990-91 σε οκτώ ημέρες το 1998-99), μετέχει μόνο κατά 1,8% στα προγράμματα κινητικότητας φοιτητών, δεν εκπροσωπείται στην ESIB (Ευρωπαϊκή Ένωση Σπουδαστικών Οργανώσεων) λόγω της αδυναμίας της ΕΦΕΕ να εκλέξει αντιπροσώπους (βλ. Ρηγάτου 2002, 212-213) και, ωστόσο, συχνά προσφεύγει σε ρηματικές διακοινώσεις και πρακτικές που θα έπειθαν τον έξωθεν παρατηρητή ότι «βρίσκεται ένα βήμα μπροστά» από τις (αμφιλεγόμενες) πρωτοβουλίες της Ε.Ε. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της εσπευσμένης *de jure* ανωτατικοποίησης των ΤΕΙ με το Ν. 2817/2000, που δεν φαίνεται να συνοδεύτηκε από δράσεις ουσιαστικής ανωτατικοποίησης (οι οποίες ωστόσο θα όφειλαν να προϋποτίθενται).

Το γεγονός ότι διεθνώς οι ανησυχίες των κυβερνήσεων για την αποδοτικότητα των πανεπιστημίων είχαν μια δεδομένη ρεαλιστική βάση (βλ. Cowen 2001, 107) επέτρεψε, ενίοτε και νομιμοποίησε, νομοθετικές και πολιτικές υπερβολές, που όχι σπάνια παραγνώριζαν τη σχέση μεταξύ διαδικασιών και αποτελεσμάτων, υιοθετώντας μια καθαρή, αυτοαναφορική πρόσληψη της «υψηλής ποιότητας», αποκλειστικά σχετιζόμενη με τα αποτελέσματα της έρευνας και της διδασκαλίας (Charlton & Andras 2002, 31 και Charlton 2002). Πόσο μάλλον σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, χώρα χωρίς ισχυρή ακαδημαϊκή παράδοση, άρα και εμπειρικά θεμελιωμένες (*grounded*) «αντιστάσεις», στη μορφή των «μακρόβιων (ακαδημαϊκών) παραδοχών», οι οποίες κατά τον πρώην διευθυντή σύνταξης του *Times Education Supplement*, Stuart Maclure θεμιτοποιούσαν για αιώνες το ρόλο των πανεπιστημίων ως «ανεξάρτητων κέντρων μάθησης και έρευνας, ικανών να αντιστέκονται στις κυβερνήσεις...» (Maclure 1989). Στην Ελλάδα, τα ΕΠΕΑΕΚ τόσο ως λόγος όσο και ως δράση, λειτουργούν ως ένα παράλληλο νομοθετικό πλαίσιο, ως θεσμικοί δίαυλοι διακριτικής νομιμοποίησης και υποστασιοποίησης των νέων διεθνών τάσεων στην πολιτική για την Ανώτατη Εκπαίδευση. Στην ουσία αμβλύνουν τα επίδικα σημεία της επιτελούμενης άτυπης μεταρρύθμισης, «ενθαρρύνοντας» πανεπιστήμια και πανεπιστημιακούς να «ενδώσουν» στις «μη ηθελημένες συνέπειες»⁴² των τεκταινόμενων αλλαγών, ειδικά αυτών που αφορούν στο καθεστώς κατανομής πόρων. Αναδεικνύοντας νέες κεντρικές σημασίες για την οργάνωση και λειτουργία των ΑΕΙ, προωθούν ανάλογες δράσεις και ενεργήματα. Μορφοποιούν και ενσωματώνουν διεθνείς τάσεις όπως η ενθάρρυνση/πίεση

- για την εγκαθίδρυση διάφορων εκδοχών εταιρικής σχέσης με ιδιωτικές επιχειρήσεις και δημόσιους οργανισμούς και
- για τη διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων με τη σύγχρονη συγκέντρωση των ερευνητικών δραστηριοτήτων σε αυτόνομα ινστιτούτα (βλ. και Stankiewicz 1986, 51). Παράλληλα τα ΕΠΕΑΕΚ ενισχύουν σχεδόν μονομερώς την εισαγωγή των νέων τε-

42. Για το εθνικό δίκαιο των μη ηθελημένων συνεπειών και τη σχέση του με τη νεο-αναδυόμενη διαχειριστική κουλτούρα βλ. και Charlton 2002.

χνολογιών σε κάθε γνωστικό αντικείμενο και τμήμα, χρηματοδοτώντας πρωτοβουλίες που σχετίζονται με αυτήν την εισαγωγή, χωρίς όμως να την υποστηρίζουν με ανάλογες δράσεις συσχέτισης με τη μεθοδολογία της έρευνας κ.ά. Προσπαθούν έτσι να ενθέσουν ημιπελώς τις μεταφορντικές μορφές οργάνωσης της εργασίας στα πανεπιστήμια (βλ. Φουντεδάκη & Σαραφιανός 2001, 50). Καθιερώνονται κριτήρια κόστους/ οφέλους για την αποδοτικότητα των προγραμμάτων σπουδών (βλ. ΕΠΕΑΚ «Αναμόρφωσης») υπάγοντας την ποιότητα της έρευνας και της διδασκαλίας στο καθεστώς της υπολογισίμης ποσότητας. Η αναγγελία της παραγωγικότητας ως μείζονος όρου ανασυγκρότησης της λειτουργίας των ΑΕΙ στην Ελλάδα «επικαλύπτει στην πραγματικότητα το στόχο της αύξησης της παραγωγικότητας στην παραγωγή» (Φουντεδάκη & Σαραφιανός 2001, 51), νομιμοποιώντας τη διαμόρφωση ενός ευέλικτου πλαισίου κατανομής πόρων, που δείχνει να εδράζεται στην ταξινομική (ranking) αξιολόγηση, προκειμένου να αναδιαμορφώσει τη σχέση χρηματοδότησης/ διακυβέρνησης.

Μέσα σε όλα αυτά αναδύονται και μια σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με τη θεσμική και ουσιαστική διασύνδεση πιστοποίησης και κατοχύρωσης επαγγελματικών δικαιωμάτων και τα οποία αναμένεται να τεθούν στο επίκεντρο των θεσμικών εξελίξεων και των όρων διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής για τα ελληνικά πανεπιστήμια. Κι αυτό γιατί

i. τα μοντέλα πιστοποίησης συνδέονται όλο και περισσότερο με αντίστοιχα, αναπτυσσόμενα, συστήματα ταξινόμησης εκπαιδευτικών βαθμίδων και τύπων κατάρτισης, στο μετα-δευτεροβάθμιο χώρο, ενώ

ii. μοντέλα όπως το ISCED –International Standard Classification of Education–, η εφαρμογή του οποίου αποφασίστηκε το 1997, «*ανατρέπουν ριζικά τα δεδομένα του προηγούμενου συστήματος που ίσχυε από το 1976*» (Κλάδης, 2000, 468).

6. Επιλογικά

Το 1974, αλλά και το 1982, η «αμφισβήτηση» (συχνά η οποιαδήποτε αμφισβήτηση) έδειχνε αναπόφευκτη. Τουλάχιστον όσο αναπόφευκτη δείχνει σήμερα η συναίνεση (οπωσδήποτε όχι οποιαδήποτε συναίνεση) για πολλούς από τους σχεδιαστές - εκπονητές της πανεπιστημιακής πολιτικής σε διεθνές αλλά και ελληνικό επίπεδο. Το γεγονός όμως ότι «το πανεπιστήμιο (φύσει και θέσει) δεσμεύεται κανονιστικά από μία αξίωση αποκατάστασης.... της σχέσης του προς το κοινωνικό περιβάλλον» και κυρίως ότι η δέσμευση αυτή «είναι αναγκαία κριτική» (Ψυχοπαίδης 1995, 54), επιβάλλει με βάση και όλες τις προαναφερθείσες εξελίξεις η *συναίνεση να ξαναγίνει αμφισβητήσιμη και η αμφισβήτηση να επανεκτιμηθεί ως αναγκαία*. Όχι όμως οποιαδήποτε αμφισβήτηση. Η διαρκής, τεκμηριωμένη και κριτικά ανασυγκροτητική αμφισβήτηση. Η *επιούσια* δηλαδή.

- Διαμαντούρος, Ν. (1995), «Η ποιότητα της ελληνικής Δημοκρατίας», στο *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τεύχ. 2129, Φεβρουάριος 1995.
- Δοξιάδης, Σπ. (1977), «Η επιστημονική έρευνα», στο ΥΠΕΠΘ, Εισήγηση για τις Μεταπτυχιακές Σπουδές, Αθήναι, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Παράρτημα Ι.
- Ελληνική Κυβέρνηση (1980), Ανακοίνωση για την αναστολή Διατάξεων του Νόμου 815 και τη σύσταση της Επιτροπής Πρυτάνεων (1980), όπως δημοσιεύεται στο Α. Βρυχέα - Κ. Γαβρόγλου, *Απόπειρες Μεταρρύθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982, σελ. 344.
- Επιτροπή Ταλιαδούρου (1977), Εισηγητική έκθεση για το σχέδιο νόμου - πλαισίου για την οργάνωση και λειτουργία των Α.Ε.Ι. της Επιτροπής Ταλιαδούρου, Εν Αθήναις τη 30 Ιουνίου 1977, όπως δημοσιεύεται στο Α. Βρυχέα - Κ. Γαβρόγλου, *Απόπειρες Μεταρρύθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982, σσ. 298 κ.έ.
- ΕΣΑΠ, (1984), *Δελτίο*, τεύχ. 4 (Αθήνα, Ιούλιος 1984)
- Κ. Σ. της ΕΦΕΕ (1975), «Απόψεις για το σχέδιο νόμου της Επιτροπής Τσάτσου - Ευρυγένη», στο *Πανεπιστημιακός Όμιλος, Κείμενα 1976-1978*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978.
- Κ. Σ. της ΕΦΕΕ (1980), *Απόφαση σχετικά με το σχέδιο της επιτροπής Πρυτάνεων*, Αθήνα, 2 Οκτωβρίου 1980.
- Κ. Σ. του ΕΔΠ (1975), «Κριτική για το σχέδιο νόμου - πλαισίου της "Επιτροπής Ταλιαδούρου"», όπως δημοσιεύεται στο Α. Βρυχέα - Κ. Γαβρόγλου, *Απόπειρες Μεταρρύθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982, σελ. 315.
- Κακλαμάνης, Α. (1982), «Συνέντευξη στον Α. Δεληγιάννη», *Το Βήμα*, φ. της 3ης Οκτωβρίου του 1982.
- Κακριδής, Φ. (1982), «Πανεπιστημιακό Ι': "Το θέμα είναι τώρα τι λες"», *Το Βήμα*, φ. 2ας Ιουνίου 1982.
- Κακριδής, Φ. Ι. (1982β), «Φοιτητές και φοιτητικές οργανώσεις», *Το Βήμα*, φ. 5ης Σεπτεμβρίου 1982.
- Καρατζάς, Χ. (1978), «Ομιλία στη ΙΖ Συνεδρίαση της Βουλής της 14ης Νοεμβρίου 1978», στο *Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων, τόμ. 1ος, Συνεδριάσεις Α' - Α'*, Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων, 1979, σσ. 523- 527.
- ΚΕΕ, ΥΠΕΠΘ & Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (2002), *Πρόσκληση υποβολής προτάσεων για τη χρηματοδότηση της εκπόνησης των στρατηγικών και επιχειρησιακών σχεδίων ανάπτυξης των Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης* Αθήνα, ΚΕΕ, 2 Απριλίου 2002.
- Κλάδης, Δ. (2000), «Αναγκαιότητα νέων στρατηγικών για τα Πανεπιστήμια μπροστά στον 21ο αιώνα και στην κοινωνία της γνώσης και της μάθησης», στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική παιδαγωγική ΙΙΙ*, Αθήνα, Gutenberg, σσ. 463- 475.
- Κλάδης, Δ. (2000β), *Η Διακήρυξη της Μπολωνίας και η πορεία από την Μπολωνία στην Πράγα. Κείμενο εργασίας για το Διεθνές Συνέδριο «Η διακήρυξη της Μπολωνίας και η ελληνική προσέγγιση»*, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ, Δεκ. 2000.
- Κλάδης, Δ. - Πανούσης, Ι. (1989), «Mea Culpa», *Το Βήμα*, φ. της 17ης Σεπτεμβρίου 1989.
- Κλάδης, Δ. & Πανούσης, Ι. (1998), *Ο Νόμος Πλαίσιο, όπως ισχύει σήμερα*, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλα.
- Κριμπάς, Κ. (1993), «Η επιτροπή Δοξιάδη για τα μεταπτυχιακά και η εισήγησή της», στο Κ. Κριμπάς, *Θραύσματα κατόπτρου*, Αθήνα, Θεμέλιο, σσ. 261- 272.
- Κύρκος, Λ. (1978), «Ομιλία στη ΚΔ' Συνεδρίαση της Βουλής της 24ης Νοεμβρίου 1978», στο *Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων, τόμ. 1ος: Συνεδριάσεις Α' - Α'* (Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων, 1979, σσ. 1056- 1057).

- Λαμπίρη - Δημάκη, Ι. (1992), «Σπύρος Δοξιάδης. Ένας μαχητικός διανοούμενος», στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 7, Απρίλιος 1992, σσ. 215- 220.
- Λαμπίρη - Δημάκη, Ι. (επιμ./ 2000), *Για την Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Σάκκουλα.
- Λιάνης, Γ. (1981), «Προβλήματα της ανώτατης εκπαίδευσης», στο *Κέντρο Μεσογειακών Μελετών, Κριτική της εκπαιδευτικής πολιτικής*, Αθήνα, Κέντρο Μεσογειακών Μελετών, σσ. 86- 98.
- Λιάνης, Γ. (1989), «Γιατί απέτυχε ο Νόμος - Πλαίσιο», στο *Βήμα*, φ. της 1ης Οκτωβρίου 1989.
- Λοβέρδος, Α. (2000), *Πολιτική ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλα.
- Λογοθέτης, Ν. (1993), *Μάντζιμεντ ολικής ποιότητας από τον Deming στον Taguchi και το SPC* Αθήνα.
- Μαλούτα - Παντελίδου, Μ. (1990), «Ελληνική πολιτική κουλτούρα: Όψεις και προσεγγίσεις», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 75^Α, Καλοκαίρι 1990, σσ. 18-57.
- Μήτσος, Φ. Ι. (1980), *Έκθεση για το σχέδιο του νόμου - πλαισίου της Επιτροπής Πρυτάνεων*, Αθήναι, χ.ε.
- Μουζέλης, Ν. & Πουλαντζάς, Ν. (1974), *Εισήγηση για τους τομείς*, Αθήνα.
- Μπέης, Κ. (1984), «Παρέμβαση στην 5η συνεδρίαση της Ολομέλειας του ΕΣΑΠ», στο *ΕΣΑΠ, Δελτίο*, τεύχ. 5, Οκτώβρης 1984, σελ. 19.
- Ομάδα Εργασίας (1980), *Προτάσεις για το Νόμο Πλαίσιο για τα ΑΕΙ*, Αθήνα, Οκτώβρης 1980.
- Ομάδες Εργασίας προς αναθεώρησην του νόμου του διέποντος τα ΑΕΙ (1975), *Οργάνωση και Λειτουργία των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων*, Αθήνα, Ερμής.
- Ομάδα Στρατηγικού Σχεδιασμού και Χωροταξικής Ανάπτυξης Ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης – ΟΣΧΣ- (2002) *Πλαίσιο αρχών και προϋποθέσεων για την ίδρυση νέων τμημάτων και σχολών* Αθήνα, ΥΠΕΠΘ.
- Πανούσης, Ι. (1985), *Οραματισμοί για μια άλλη ανώτατη παιδεία*, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλα.
- Πανούσης, Ι. (1989), «Πριν από τις 16 Ιουλίου 1982», στο Ι. Πανούσης, *Πανεπιστήμιο, καθηγητές και φοιτητές*, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλα, σσ. 15- 40.
- Πάντος, Π., «Παρέμβαση στην 5η συνεδρίαση της Ολομέλειας του ΕΣΑΠ», στο *ΕΣΑΠ, Δελτίο*, τεύχ. 5, Οκτώβρης 1984, σελ. 29.
- Παπαδάκης, Ν. (2001), «Καθηγητικός συνδικαλισμός, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και "κρίση της αυτοτέλειας": οι καταβολές μιας πολύσημης σχέσης», στο *Πανεπιστήμιο*, τεύχ. 3, σσ. 3-30.
- Παπαδάκης, Ν. (2001β), *Κράτος, πανεπιστήμιο και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα. Διδακτορική Διατριβή*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Παπαδάκης, Ν. (2003), *Εκπαιδευτική Πολιτική. Η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική. Επιστημολογικές, μεθοδολογικές όψεις και θεματικά πεδία*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαδόπουλος, Γ. (1993-4), «Στοιχεία για την ερμηνεία των ιδεολογιών», στο *Νέα Κοινωνιολογία*, τεύχ. 18, χειμώνας 1993-4, σσ. 14- 21.
- Παπαμαθαίου, Μ. (2003), «Εθνικό σύστημα αξιολόγησης ΑΕΙ - ΤΕΙ», στο *Βήμα*, φ. της 31ης Ιανουαρίου 2003.
- ΠΑΣΟΚ (1978), *Θέσεις του ΠΑΣΟΚ για τα ΑΕΙ*, Αθήνα, ΠΑΣΟΚ - Επιτροπή Εκδόσεων.
- Πετμεζίδου, Μ. (1996), «Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις», στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, τόμ. Ι, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 1 - 40.
- Πετραλιάς, Ν. (1999), «Μεταβολές στην τμηματική διάρθρωση των ελληνικών ΑΕΙ», στο *Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Προοπτικές και Μέλλον των Κοινωνικών Επιστημών στην Ελλάδα*, Ρέθυμνο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, σσ. 67- 89.

- Ράλλης, Γ. (1979), *Επιστολή προς «συντηρητικούς»*, Αθήνα, χ. ε.
- Ρηγάτου, Ντ. (2002), *Περνάνε και τα Πανεπιστήμια εξετάσεις; Διασφάλιση Ποιότητας στον χώρο της Ανώτατης Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Ατραπός.
- Σαματάς, Μ. (1995), «Ο ελληνικός εκπαιδευτικός γραφειοκρατισμός», στο Α. Καζαμίας - Μ. Κασσωτάκης (επιμ.), *Ελληνική εκπαίδευση*, Αθήνα, Σείριος, σσ. 120-149.
- Σταθόπουλος, Μ. (1980), «Μόνο αν αλλάξουμε νοοτροπία θα αποκτήσουμε ένα καλύτερο Πανεπιστήμιο, στην Αυγή, φ. της 14-6-1980 (συνέντευξη στην Αλ. Αποστολάκη).
- Στεφανόπουλος, Κ. - Κανελλόπουλος Αθ. - Βαρβιτσιώτης Ι. (1978), *Εισηγητική έκθεση για το σχέδιο νόμου «Περί ρυθμίσεως θεμάτων αφορώντων εις την οργάνωσιν και λειτουργίαν των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων»*, Αθήναι, 22 Αυγούστου 1978.
- Σωτηρόπουλος, Δ. - Νικολακόπουλος Η. - Λυριντζής Χρ. (1996), «Εισαγωγή: Η ποιότητα και η λειτουργία της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας», στο Δ. Σωτηρόπουλος - Η. Νικολακόπουλος - Χρ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Ταλιαδούρος, Α. (1977), *Οργάνωση και λειτουργία των ΑΕΙ*, Αθήνα, χ. ε.
- Ταλιαδούρος, Αθ. (1978), «Ομιλία στην Α' Συνεδρίαση της 29ης Αυγούστου 1978 (Συζήτησιν του νομοσχεδίου αρμοδιότητος του υπουργείου Παιδείας "περί ρυθμίσεως θεμάτων αφορώντων εις την οργάνωσιν και λειτουργίαν των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων")», στο *Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων Θέρους 1978, τόμ. Β', Συνεδριάσεις ΚΕ - Ν*, Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων 1978.
- Τζουμάκας, Στ. (1978), «Ομιλία στην ΙΖ' Συνεδρίαση της Βουλής της 14ης Νοεμβρίου 1978», στο *Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων, τόμ. 1ος, Συνεδριάσεις Α' - Λ'*, Αθήναι, Βουλή των Ελλήνων, 1979.
- Τσαμασφύρος, Γ. (2000), *Το Πανεπιστήμιο στον 21ο αιώνα*, στο Δ. Μπασιαντής (επιμ.), *Το Πανεπιστήμιο στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, σσ. 15- 54.
- ΥΠΕΠΘ (2001), *Σχέδιο Νόμου για την οργάνωση και λειτουργία των Ινστιτούτων Διά - Βίου Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ - Γραμματεία Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης.
- ΥΠΕΠΘ & Ε.Ε./ΕΚΤ (2002), *Πρόσκληση υποβολής προτάσεων στο ΕΠΕΑΕΚ για την χρηματοδότηση πράξεων «Αναμόρφωση ΠΠΣ»*, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ - Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΕΑΕΚ, 17 Απριλίου 2002.
- ΥΠΕΠΘ (2003), *Συμπλήρωμα Προγραμματισμού. ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 2 για Προώθηση & Βελτίωση της Εκπαίδευσης και της Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης στα πλαίσια της Διά Βίου Μάθησης* (στο http://www.epeaek.gr/epeaek/el/Documents/doc/sym_m_2_2.doc).
- Φάτσης, Γ. (1982), «Δεν θα ασκούν επάγγελμα οι Καθηγητές Πανεπιστημίου», *Το Βήμα*, φ. 19ης Ιουνίου 1982.
- Φάτσης, Γ. (1982β), «Ιπτάμενοι κι αόρατοι σε χρυσοφόρες έδρες», *Το Βήμα*, φ. της 23ης Μαΐου 1982β.
- Φουντεδάκη, Π.& Σαραφινός, Δ. (2000), «Η πανεπιστημιακή διοίκηση στον αστερισμό της παραγωγικότητας», στο *Πανεπιστήμιο*, τεύχ. 1, σσ. 45- 78.
- Ψαχαρόπουλος, Γ. (2000), «Παιδεία, κράτος, ανταγωνιστικότητα: Για μια βελτίωση της σχέσης», στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Ιστορικό - συγκριτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Gutenberg, σσ. 549- 565.

Δικτυακοί Τόποι

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: <http://www.eap.gr/general/general.htm>

ΕΠΕΑΕΚ II/ Μέτρο 2.5.: http://195.167.92.227/epeaek/el/a_2_1_2_2_5.htm

ΕΠΕΑΕΚ II/ Άξονας Προτεραιότητας 2: <http://www.epeaek.gr/2osAxonas.htm>

Ε.Ε./ Εκπαίδευση & Πολιτισμός: http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/publ/news/newsletter_8/newsletter8_content_en.htm.